

Upravljanje medijima, cenzura, te položaj i uloga novinara u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Alan Labus

Visoka škola za poslovanje i upravljanje, s pravom javnosti B. A. Krčelić, Zaprešić

SAŽETAK: Na temelju ograničene arhivske građe i novinskoga sadržaja autor razmatra na koji je način, u kojoj mjeri, te preko kojih institucija ustaška vlast u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) kontrolirala rad novinskih redakcija i utjecala na sadržaj novina. Pritom posebno analizira model višeslojnoga cenzuriranja novina, te profesionalni, materijalni i društveni položaj novinara u NDH, koristeći se kao izvorom dokumentima iz službene korespondencije novinskih redakcija i organa vlasti.

Ključne riječi: *Nezavisna Država Hrvatska, novinari, cenzura, politika, propaganda, Drugi svjetski rat*

Uvod

Članak *Upravljanje medijima, cenzura, te položaj i uloga novinara u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* dio je opsežnijeg istraživanja iz doktorske disertacije *Politika i novine: Saveznici i tisak NDH od Staljingradske bitke do pada Berlina*,¹ koje se pak tematski nastavlja na magistarski rad *Tisak NDH o svjetskim ratnim zbivanjima 1941.–1945.*² i članak *Saveznici u tisku NDH 1943.–1945.*³ Cilj je bio u ovom ograničenom istraživanju pokazati na koji je način ustaška vlast u razdoblju od 1941. do 1945. organizirala institucije zadužene za upravljanje i kontrolu novinskih redakcija, u kojoj je mjeri politika utjecala na medije, posebno na oblikovanje novinskoga sadržaja te ukratko pojasniti položaj novinara u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

U radu je upotrijebljena dokumentarna građa iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu: fonda Predsjedništva Vlade NDH (*Državni izvještajni i promičbeni*

¹ Labus, Alan, *Politika i novine: Saveznici i tisak NDH od Staljingradske bitke do pada Berlina*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2009.

² Labus, Alan, *Tisak NDH o svjetskim ratnim zbivanjima 1941.–1945.*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2002., *Časopis za suvremenu povijest* 36, br. 2, Zagreb 2004.,

³ Labus, Alan, *Saveznici u tisku NDH 1943.–1945.*, *Radovi* – Zavod za hrvatsku povijest, vol. 37, Zagreb 2005.

ured – DIPU-a, odnosno od kraja 1942. *Glavno ravnateljstvo za promičbu – GRP-a, Hrvatska izvještajna služba – HIS-a, Hrvatski dojavni ured – HDU – Croatia*, te fonda Republičkoga sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske (*Služba državne sigurnosti – RSUP SRH SDS*).⁴

Dio istraživanja proveden je i na tiskovinama koje su izlazile u NDH. Djelomično je analiziran sadržaj sarajevskoga dnevnika *Novi list*, zagrebačkoga tjednika *Spremnost*, zagrebačkoga tjednika *Nedjeljne viesti* u izdanju *Hrvatskoga novinarskoga društva* (HND-a), zagrebačkoga tjednika *Hrvatske grude*, sarajevskoga *Katoličkoga tjednika* te *Narodnih novina*, službenoga lista NDH.

Hrvatska je historiografija imala vrijednih rezultata u istraživanju razdoblja 1941–1945., na što upućuju opsežna istraživanja Fikrete Jelić-Butić,⁵ Bogdana Krizmana,⁶ Nade Kisić Kolanović⁷ i Hrvoja Matkovića.⁸ Međutim, fenomen ustaške promidžbe u NDH do danas nije u cijelosti istražen. U poslijeratnoj Jugoslaviji historiografiji je bilo važno i politički oportuno istraživati aspekte NOB-a, ali ne i fenomene iz povijesti NDH. Pogled hrvatske historiografije u Jugoslaviji na NDH, kako kaže Nada Kisić Kolanović, bio je redukcioniistički i jednodimenzionalan.⁹ Svi aspekti života NDH definirani su kao rezultat političkoga diktata Njemačke i Italije ili preslika režima uzora, pa nije bilo potrebe posebno proučavati fenomen promidžbe, medija, novina i novinarskoga rada u NDH.

U prilog tomu govori i činjenica da je tek po uspostavi Republike Hrvatske tijekom 1995. i 1996. arhivska građa NDH organizirana i po fondovima posložena.¹⁰ Usporedi li se broj radova posvećenih NOB-u s onima o NDH u *Časopisu za suvremenu povijest* od prvoga godišta 1969. do dvadeset i drugoga 1990., vrlo je lako uočiti

⁴ Fond RSUP SRH SDS sadržava zbirku iskaza zarobljenih pripadnika vojne i civilne vlasti Nezavisne Države Hrvatske istražiteljima *Uprave državne bezbjednosti (UDB-e) Federativne Narodne Republike Jugoslavije*. Bogata istražiteljska dokumentacija sadržava i iskaze pojedinih novinara i urednika novinskih redakcija iz NDH, a neki su od njih u ovom radu citirani.

⁵ Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i NDH 1941–1945.*, Zagreb 1977.

⁶ Krizman, Bogdan, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978., *Ustaše i Treći Reich*, 2 sveska, Zagreb 1983., *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1980., *Pavelić u bjekstvu*, Zagreb 1986.

⁷ Kisić Kolanović, Nada, *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb, 1997. *Mladen Lorković, ministar urotnik*, Zagreb, 1998. *NDH i Italija. Političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb, 2001. *Zagreb–Sofija. Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941–1945.* Zagreb 2003.

⁸ Matković, Hrvoja, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1994. *Pismo Mladena Lorkovića iz kućnog pritvora poglavniku Anti Paveliću*, *Časopis za suvremenu povijest* 25, br. 2–3, 315–321., Zagreb 1993. *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb 2004.

⁹ Kisić Kolanović, Nada, *Povijest NDH kao predmet istraživanja*, *Časopis za suvremenu povijest* 34, br. 3, Zagreb 2002., 685.

¹⁰ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HDA), *Sumarni inventar, Izvještajni ured MVP-a*, 9.

nerazmjer. Naime, samo je šest radova posvećeno NDH,¹¹ a ni jedan nije posvećen ustaškoj promidžbi.

Ni emigrantski pogled na povijest NDH kreiran u *Hrvatskoj reviji*, časopisu koji je od 1951. izlazio u Buenos Airesu, poslije u Münchenu i Barceloni, a od 1990. u Zagrebu, nije dao znatniji obol istraživanju odnosa politike i medija u NDH. Unatoč tomu što su u časopisu surađivali politički emigranti, a među njima i brojni ustaški prvaci iz razdoblja 1941–1945.¹² Doduše, u *Hrvatskoj reviji* objavljeni su brojni radovi posvećeni povijesti NDH,¹³ međutim, samo se jedan znatnije bavio medijima i promidžbom u NDH, ali bez znanstvenih atributa, kao dio memoarskog opusa Matije Kovačića.¹⁴

Tek neka recentnija istraživanja Josipa Grbelje,¹⁵ Trpimira Macana,¹⁶ Marija Jareba,¹⁷ Božidara Novaka,¹⁸ Boška Itkovića Zuckermana,¹⁹ te bosanskohercegovačkih povjesničara Fadila Ademovića²⁰ i Muhidina Pelesića²¹ znatnije su posvećena utjecaju politike na medije i položaj novinara u NDH.

¹¹ Tri članka Fikrete Jelić-Butić: *Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941* (ČSP 1, br. 1–2, Zagreb, 1969. 55–92), *O okolnostima proglašenja NDH 10. travnja 1941* (ČSP 3, br. 2–3, Zagreb, 1971., 87–96), *Novi prilozi o ustašama i NDH* (ČSP 6, br. 2, Zagreb, 1974., 115–124.), rad Rafaela Brčića, *O knjizi Mladena Colića: Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941* (ČSP 6, br. 3, Zagreb, 1974., 121–134), članak Bogdana Krizmana, *Njemački emisar W. Malletke kod Mačeka uoči napada na Jugoslaviju 1941* (ČSP 7, br. 2., Zagreb 1975., 152–164) i članak Narcise Lengel-Krizman, *Prilog proučavanju terora u tzv. NDH: sudbina Roma 1941–1945* (ČSP 18, br. 1, Zagreb, 1986., 29–42.)

¹² Ivo Bogdan, ravnatelj glavnoga političkoga dnevnika NDH *Hrvatskoga naroda* 1941–1944., te glavni ravnatelj *Glavnoga ravnateljstva za promičbu* (GRP) od 1944., Franjo Nevistić, tajnik u kabinetu ministra pravosuđa i suradnik *Spremnosti*, Matija Kovačić glavni ravnatelj GRP-a 1942–1944., Danijel Crljen od 1943. ravnatelj Državnoga ravnateljstva za promičbu, Dragutin Kamber, pročelnik *duhovnika oružanih snaga* i povremeni suradnik *Spremnosti* u razdoblju od 1951. do 1971.

¹³ Bednjanec Vuković 2000: 74–76.

¹⁴ Kovačić, Matija, *Od Radića do Pavelića. Hrvatska u borbi za svoju samostalnost. Uspomene jednog novinara*. München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1970.

¹⁵ Grbelja, Josip, *Uništeni naraštaji*, Zagreb 2000.

¹⁶ Macan, Trpimir, *Spremnost 1942–1945.*, Zagreb 1998.

¹⁷ Jareb, Mario, *Mediji i promidžba Nezavisne Države Hrvatske, Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945. – zbornik radova*, Zagreb 2009.

¹⁸ Novak, Božidar, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005.

¹⁹ Itković Zuckerman, Boško, *Funkcija protužidovske propagande zagrebačkih novina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od travnja do srpnja 1941. godine*, Časopis za suvremenu povijest 38(2006) 1

²⁰ Ademović, Fadil, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Štampa i radio u Bosni Hercegovini (1941–1945)*, Sarajevo 2000.

²¹ Pelešić, Muhidin, *Prilog istraživanjima propagandne i kulturne politike NDH u BIH*, Prilozi 32 (2003) *Spomen knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 1942.*

Državni izvještajni i promičbeni ured (Glavno ravnateljstvo za promičbu) – centar upravljanja i kontrole medija u NDH

Nakon poraza Kraljevine Jugoslavije u travanjском ratu 1941. i osovinske okupacije, 10. travnja na dijelu prostora suvremene Hrvatske i Bosne i Hercegovine proglašena je NDH. Od ukupno 14 dnevnika koji su do tada izlazili na prostoru Hrvatske i BiH, daljnji je rad dopušten samo trima dnevnicima: *Narodnim novinama*, *Hrvatskom listu* i *Hrvatskom glasu*. Umjesto zabranjenih listova, već su 10. travnja u Zagrebu počeli izlaziti *Hrvatski narod*, *Gospodarstvo*, *Novi list*, *Danas*, te *Sarajevski novi list*.²² Nadzorno tijelo za cjelokupni tisak bit će *Hrvatski državni novinski ured* (HDNU), na čelo kojega je imenovan Ivo Bogdan.²³ Sva veća tiskarska poduzeća poput *Tipografije*, *Jugoštampe* i *Hrvatskoga nakladnoga zavoda* te novinske ustanove *Pressbureau* i *Avala* (od 10. travnja *Velebit*) preuzeti su i stavljani u funkciju novoga režima. Poglavnikov opunomoćenik za unutarnje poslove dr. Milovan Žanić²⁴ imenovao je u dnevnicima i tiskarskim poduzećima povjerenike, koji su trebali jamčiti *kvalitetno* informiranje u duhu ustaške ideologije. Već 25. travnja Ivo Bogdan je odlukom Poglavnika imenovan za ravnatelja *Odsjeka za tisak u Državnom tajništvu za narodno prosvjeđivanje*, a njegove su se ingerencije doticale svih tiskovina u zemlji, što znači da je u nadležnosti imao organizaciju i nadzor HDNU-a, agencije *Velebit*, te organizaciju, nadzor i cenzuru cjelokupnoga tiska i ostalih publikacija u NDH. Osim što je pregledavao novine i provodio cenzuru u suradnji s cenzorima Državnog tužiteljstva, HDNU je u prvim danima izdavao i dozvole bez kojih tiskovine nisu mogle izlaziti. Od 15. svibnja 1941. HDNU je preimenovan u *Hrvatsku izvještajnu službu* (HIS).²⁵

²² *Spomen knjiga prve obljetnice NDH*, Zagreb 1942., 40. Usporedo s ulaskom njemačkih trupa u Zagreb, delegacija ustaških novinara u kojoj su sudjelovali Ivo Bogdan Tias Mortigija, književnik Antun Nizeteo i novinar Danijel Uvanović posjetila je uredništva svih listova i časopisa, noseći u pratnji naoružanog ustaše naloga Eugena D. Kvaternika da se ubuduće sve redakcije moraju pokoravati Ivi Bogdanu kao povjereniku za štampu i propagandu. Anonimni novinar u svojoj uzničkoj ispovijesti navodi kako je i prije dolaska Ive Bogdana u redakciju Hrvatskoga dnevnika telefonirao neki *Zdenko Blažeković* i u ime ustaškog stožera naredio da ni jedan list ne smije izaći prije *Hrvatskoga naroda*. HDA, Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18.

²³ Ivo Bogdan, (1907–1971) novinar i publicist. Za vrijeme NDH bio je ravnatelj *Hrvatskog naroda* i pokretač *Spremnosti*. Od početka 1944. ravnatelj Glavnoga ravnateljstva za promidžbu NDH, vodeći novinar, propagandist i cenzor NDH. *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 43.

²⁴ Milovan Žanić (1882–1946), odvjetnik i političar. Pripadao je tzv. domovinskom vodstvu ustaške organizacije, u čijem je izaslanstvu 13. travnja 1941. dočekao A. Pavelića nedaleko od Karlovca. Istoga dana kada je proglašena NDH imenovan je opunomoćenikom za unutarnje poslove, a 12. travnja u privremeno Hrvatsko državno vodstvo. Kao predsjednik Zakonodavnoga povjerenstva bio je član prve Vlade NDH, a potom i druge, do 10. kolovoza 1942. U tom je svojstvu supotpisivao rasne zakone. Umirovljen je na vlastiti zahtjev u studenom 1943. Zbog sukoba s Pavelićevom politikom približio se potkraj rata HSS-u. Umro u logoru u Italiji 1946. *Tko je tko u NDH*, 433.

²⁵ Zuckerman Itković 2006: 80. Jedan dokument što ga je osobno potpisao Ivo Bogdan kao ravnatelj Ocjela za tisak, pri HIS-u, koji je inicijalno bio u sastavu Ministarstva udružbe, govori kakva

HIS je prvotno bio u sastavu Ministarstva udružbe, zajedno s agencijom *Velebit*, a od 24. lipnja 1941., na temelju Zakonske odredbe o državnoj vladi NDH, zajedno s *Državnim tajništvom za promidžbu* prešao je u nadležnost Predsjedništva vlade.²⁶ Podvrgavanjem najvišoj instanci upravne vlasti promidžba je dobila veoma važan položaj u ustaškoj politici, no ipak nije kao u Trećem Reichu ili Kraljevini Italiji bila izdignuta u stupanj ministarstva, niti je imala tako širok djelokrug.²⁷

HIS je djelovao do 24. siječnja 1942., kada je njegovu ulogu preuzeo *Odsjek za novinstvo* pri novoosnovanom *Državnom izvještajnom i promičbenom uredu* (DIPU). Istodobno je ugašeno i *Povjereništvo za novinstvo* pri Predsjedništvu Vlade, a sve promidžbene poslove i kontrola nad medijima u NDH preuzima DIPU.²⁸

Državni izvještajni i promičbeni ured (DIPU) pri Predsjedništvu vlade, a od listopada 1942. *Glavno ravnateljstvo za promičbu* (GRP),²⁹ imat će ključnu zadaću u formiranju javnoga mnijenja u NDH. DIPU je dobio zadatak voditi opću državnu i promidžbenu službu, nadzor svih tiskopisa, filmskih materijala i krugovala u suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova i Ustaškom nadzornom službom. Neke od široko postavljenih zadaća DIPU-a bile su izdavanje dozvola za izlaženje svih vrsta tiskopisa na području NDH, ali i za distribuciju inozemnih novina. DIPU je također propisivao mjere za sprečavanje širenja zabranjenih tiskopisa, te izdavao dozvole za obavljanje poslova urednika. U njegovoj je ingerenciji bila kontrola i nabava gramofonskih ploča, prikazivanje filmova, odobravanje izloženih postava, organizacija međunarodnih kongresa u suradnji s ministarstvima, te organizacija kulturne suradnje. Jedna od važnijih zadaća bila je ustroj i nadzor državnih zavoda: *Hrvatskoga krugovala*, *Hrvatskoga slikopisa – (Croatia film)* i *HDU Croatia*.³⁰ Ured je na raspola-

je procedura zavedena po uspostavi nove države. On, naime, moli referenta za tisak pri redarstvenom ravnateljstvu, koje je u postupku stjecanja dozvole za pokretanje novih listova izdavalo potvrde o moralnom i političkom ponašanju podnositelja, da privremeno obustavi izdavanje dozvola, kako bi se u novim okolnostima (HIS je poslije stavljen pod ingerenciju Predsjedništva vlade) izradila nova procedura izdavanja novina. Pritom, Bogdan priznaje kako se u bivšoj Jugoslaviji dozvole uopće nisu izdavale, a kako za to *sada postoji potreba*. HDA, Fond HDU Croatia, 360/41.

²⁶ Zuckerman Itković 2006: 81. Neimenovani izvor, novinar u NDH, navodi kako je HIS bio pod Ministarstvom vanjskih poslova, vjerojatno misleći na obvezu dodatne kontrole povjerljivih diplomatskih informacija. No HIS nije bio u sastavu MVP-a. HDA, Fond RSUP SRH SDS (1561), 0131.18.

²⁷ U nadležnosti njemačkoga Ministarstva za narodno prosvjedičavanje i promidžbu bili su i glazbeno stvaralaštvo, kazalište, likovna umjetnost. Jareb 2009: 91.

²⁸ Česte promjene nadležnosti upravljanja medijima i uopće promidžbom od osnutka NDH (Državno tajništvo za narodno prosvjedičavanje, DIPU, GRP) ne mijenjaju činjenicu da je uvijek postojalo jedno središnje tijelo koje je od 1941. do 1945. bilo nadležno za sve medije u NDH. Jareb 2009: 92., 93.

²⁹ Glavno ravnateljstvo za promičbu (GRP) sve ovlasti DIPU-a preuzima u listopadu 1942. Do kraja 1944. GRP djeluje u okviru Ministarstva narodne prosvjete, kada dolazi pod vlast Predsjedništva Vlade.

³⁰ HDA, Predsjedništvo Vlade DIPU/GRP, Sumarni inventar, *Organizacijski razvitak i nadležnost tvorca fonda*, 3.

ganju imao širok raspon zakonskih sankcija, kazne zatvora do tri mjeseca, novčane kazne do najviše 100 tisuća kuna, kaznu oduzimanja dozvole za rad, te kaznu zatvaranja poduzeća. DIPU je također imao i svoje ispostave u NDH, a zadatak je bio da izvjestitelji s terena, iz župa i kotara, odašilju povjerljive informacije u centralu, a time i do Predsjedništva Vlade.³¹

U sastav DIPU-a ulazili su: *Odsjek za promičbu*, *Odsjek za vanjsku promičbu*, *Odsjek za novinstvo*, *Odsjek za slikopis*, *Izložbeno grafički ured*, *Ured za svjetlopis* te ispostave u Sarajevu, Karlovcu i Zemunu, koje su pokrivale veći broj župa. Od siječnja 1942., kada je preuzela funkciju HIS-a, DIPU, posebna državna služba pri Predsjedništvu Vlade, novom zakonskom odredbom ima zadaću u okviru izvještajnoga i promidžbenoga djelokruga: unaprijediti probitke NDH u domovini i izvan nje, služeći se pritom novinstvom, tiskom, tiskopisom, filmom, govorom, radijem i drugim prikladnim promidžbenim sredstvima.³²

Odsjek za novinstvo je dodjeljivao dozvole za izdavanje tiskopisa, nadzirao rad svih tiskopisa u zemlji, redovito je izvještavao o radu Poglavnika i Predsjedništva vlade i, što je posebno važno, upozoravao novinare na najvažnije događaje u državnom životu, a urednike na smjernice i način pisanja. Također je imao zadatak da prati vijesti svih važnijih radijskih postaja u svijetu, bilo prijateljskih ili neprijateljskih, i da o tom izvještava nadređene, te da izrađuje dnevna izvješća, po uzoru na njemački sustav dnevnih uputa. Taj je ured odlučivao o namještenju i premještanju novinara, o karakteru i opsegu pojedinih novina i časopisa, blokirao i odobravao kontingente papira, obavljao predcenzuru tiska. Sve promjene u uredništvima morao je potvrditi *Odsjek za novinstvo*. O svakom novinaru, odnosno *osobi koja radi i surađuje na izdavanju novina i časopisa u NDH*, taj je ured imao karton s osobnim podacima. Osim uobičajenih generalija, ondje se nalazio vrlo detaljan opis vanjskog izgleda,³³ i nezaobilazna pitanja o članstvu u *Hrvatskom novinarskom društvu* (HND), što je bio uvjet za uredničku poziciju, te o članstvu u ustaškoj organizaciji, kao općem kriteriju za ozbiljnije napredovanje na hijerarhijskoj ljestvici medija u NDH.³⁴

Ravnatelj DIPU-a imao je obvezu svakoga dana od Predsjedništva vlade preuzeti naputke o načinu i tonu pisanja o temama državnoga značaja, a osobno je informacije dostavljao voditeljima odsjeka.³⁵ Vrlo je često ravnatelj osobno pisao važne uvodnike za novinstvo, čime je obavljao ulogu vladina glasnogovornika za pojedini po-

³¹ Zbornik zakona i naredaba NDH, god. I., Zagreb 1941., Zakonska odredba br. CCXXXV-I. 037-Z. p. -1941. od 9. kolovoza 1941., 381.

³² Zbornik zakona i naredaba NDH, god. II., Zagreb 1942., Zakonska odredba XXXIII-231-Z-1942 od 24. siječnja 1942., 87.

³³ Propitivao se uzrast, oblik lica, kosa, čelo, usta, zubi, nos, ostali posebni znakovi, itd.

³⁴ HDA, DIPU-GRP, kut. 44, br. 1492/44.

³⁵ Voditelj novinskog odsjeka dobio bi naputak kako npr. reagirati u svim novinama na stav Roosevelta prema protubritanskom raspoloženju u američkom narodu. HDA, DIPU-GRP, 237, kut. 8,

litički problem ili za trenutačan vojnopolitički položaj. Navodilo se čemu valja posvetiti uvodnik, gdje smjestiti važnu i aktualnu vijest, što komentirati a što ne sl.³⁶ Novinski je ured DIPU-a redovito svakoga dana održavao konferencije za novinare. Ondje su se glavnim, političkim i drugim urednicima davale upute o pisanju članaka i uvodnika, te razjašnjavale možebitne nejasnoće.³⁷ Te su se upute morale slijepo slijediti, a za provedbu su bili odgovorni: ravnatelj, glavni urednik i odgovorni urednik. *Ustanova odgovornog urednika – koju je 1941. obnašao i sam Mortigjija³⁸ u Hrvatskom narodu – u sklopu je tzv. supsidijarne odgovornosti, po kojoj na tužbu prelazno odgovaraju, odnosno mogu biti pozvani na odgovornost: pisac, urednik, izdavač, tiskar, pa i rasturač, da se ne može izmaći odgovornosti; odgovorni urednik jamac je, ako se nitko drugi ne prokaže ili ne može ustanoviti. Osim dostavljanja zapljena na njegovo ime, praktički odgovorni urednik sudski odgovara po Zakonu o štampi na privatne tužbe radi uvrede i klevete.*³⁹

Na saslušanju 6. kolovoza 1947. Vilim Peroš⁴⁰ navodi kako je prije stupanja na mjesto ravnatelja *Nove Hrvatske* kao politički reporter redovito odlazio na sastanke koje je održavao šef novinstva Mijo Tolj⁴¹, a poslije Stanko Vitković, te zatim šefovima propagande (DIPU-a) V. Riegeru i I. Bogdanu. *Na tim sastancima su prisustvovali urednici i ravnatelji listova. Na tim konferencijama su davane direktive po tome kako svaku važniju političku stvar treba postaviti, što treba naglasiti i kako se ona mora prikazati.*⁴² Ovako je izgledao način komuniciranja na liniji *Novinski ured GRP-a* – novinska redakcija:

A. J. 29, naputak uredništva *Hrvatskoga naroda, Poldana, Nove Hrvatske, Hrvatskoga lista, Sarajevskoga novoga lista.*

³⁶ Osim čisto propagandne djelatnosti, ravnatelj je imao i upravne ingerencije u DIPU-u, pa je u suglasnosti s resornim ministrom rješavao kadrovska pitanja HDA, Republički sekretarijat unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (RSUP–SRH–SDS), kut. 46, br. 0131.18.

³⁷ HDA, RSUP–SRH–SDS, kut. 46, br. 0131.18.

³⁸ Tias Mortigjija (1913–1947) publicist, nakon gimnazije u Dubrovniku te Filozofskog fakulteta u Zagrebu, aktivan je u akademskim društvima (Domagoj, August Šenoa, Matija Gubec) te *Napretku* i *Matici hrvatskoj*. U NDH jedan je od vodećih novinara i komentatora, u travnju 1941. postao urednik *Hrvatskoga naroda*, a od veljače 1942. i urednik tjednika *Spremnost*, potom glavni urednik i ravnatelj *Spremnosti* do kraja 1944., kada je smijenjen. U listopadu 1947., vjerojatno u Rakovu Potoku kraj Zagreba, strijeljan je na temelju presude zagrebačkoga Okružnoga suda. Mortigjija 1996.

³⁹ Mortigjija 1996: 72–73.

⁴⁰ Vilim Peroš, odgojitelj i novinar (Komorske Moravice 1914–Zagreb 1948). Za vrijeme rata urednik sportske rubrike *Hrvatskoga glasa* do lipnja 1941. Potom sportski reporter *Hrvatskoga naroda*, a od svibnja 1942. u uredništvu *Nove Hrvatske*, gdje je za glavnog urednika izabran u svibnju 1944. *Tko je tko u NDH* 1997: 318.

⁴¹ Mijo Tolj, novinar (Veljaci kraj Ljubuškoga 1907–?). Za vrijeme NDH donaćelnik je Osijeka, a nakon toga prelazi u Zagreb na mjesto nadstojnika novinskog odjela u GRP-u. Nakon toga je preuzeo funkciju nadsavjetnika u Predsjedništvu Vlade. Suradivao je u *Ustaši* i *Hrvatskom narodu*. *Tko je tko u NDH* 1997: 399.

⁴² HDA, RSUP–SRH–SDS, kut. 46, br. 0131.18 – *Zapisnik razgovora od 6. kolovoza 1947.*

*OKRUŽNICA – 1. Svi tjednici koji imaju barem osam stranica dužni su u cjelini objaviti govor ministra vanjskih poslova o »sivoj knjizi«. Ostale novine dužne su donijeti opširniji izvadak. Polumjesečnici i mjesečnici u koliko nisu čisto stručnog značaja također imaju objaviti govor ili u cjelini ili u izvadku. Treba se suzdržati od bilo kakvog komentara...To vriedi i za naslove.*⁴³

Poseban je oprez *Odsjeka za novinstvo* bio usmjeren na novinarski rad. Sloboda oblikovanja novinskoga prostora nije bila prepuštena redakcijama, kako je to uobičajeno u demokratskim državama liberalnog odnosa prema slobodi pisanja, govora i uopće javnog izričaja, već se za svaku eventualnu izjavu i odabir sugovornika moralo tražiti odobrenje mjerodavnoga tijela, tj. *Odsjeka za novinstvo*.⁴⁴ To se posebno odnosilo na komunikaciju sa stranim diplomatima i predstavnicima inozemnoga političkog establišmenta. O tome svjedoči i cirkular upućen *Hrvatskom narodu, Novoj Hrvatskoj, Gospodarstvu, Hrvatskom listu, Sarajevskom novom Listu i Poldanu* od 27. prosinca 1941., kojim se strogo zabranjuje posjećivanje i uzimanje izjava od inozemnih diplomatskih predstavnika, bez prethodnog znanja i odobrenja *Odsjeka za novinstvo*. Dalje se u priopćenju pojašnjava moguća sankcija protiv prekršitelja: *Možebitna odobrenja davat će se za svaki pojedini slučaj napose, svako kršenje ove odredbe bit će kažnjeno.*⁴⁵

Posebna je pozornost bila usmjerena na prijateljsko i dobrohotno pisanje prema saveznicima, a napose na medijsko praćenje političkih, kulturnih i dr. događanja u organizaciji diplomatskih predstavništva zemalja sila Osovine. *Odsjek za novinstvo* 27. prosinca 1941. upozorava inače uzorne ustaške novine *Hrvatski list* iz Osijeka da u okviru rubrike *Hrvatski spomendani* ne vrijeđa predstavnike savezničkih prijateljskih zemalja, što se ponajprije odnosi na talijanski diplomatski kor osjetljiv na hrvatske toponime pod talijanskom okupacijom i s njima povezane povijesne reminiscencije.⁴⁶ Isti ured dvije godine poslije oštro proziva ravnateljstvo *Nove Hrvatske*, zašto nije temeljem njihova zahtjeva poslalo jednog izvjestitelja i popratilo novogodišnju čestitku ministra dr. M. Lorkovića njemačkom veleposlaniku Siegfriedu Kascheu.⁴⁷

Odnos prema Njemačkoj, Italiji, ali donekle i ostalim zemljama potpisnicama Trojnoga sporazuma, bio je i više nego udvoran, što samo potvrđuje tezu o vrlo krhkom položaju ustaške vlasti. Slično konstatira i dopisnik iz Berlina obraćajući se DIPU-u

⁴³ HDA, DIPU-GRP, kut. 44, br. 496/43.

⁴⁴ Da su novinskim sadržajima upravljale ustaške vlasti svjedoči i podatak o količini antisemitskih članaka u zagrebačkom tisku. Politički važan i prihvatljiv, posebno iz perspektive savezničkih odnosa ustaškoga režima s Trećim Reichom, bio je antisemitski sadržaj u novinama. Zagrebački dnevnik *Hrvatski narod* i *Novi list* u 1941. objavili su golem broj antisemitskih članaka, ukupno 367 u 1941. godini. Goldstein 2001: 113.

⁴⁵ HDA, DIPU-GRP, kut. 10, br. 3375/41.

⁴⁶ HDA, DIPU-GRP, kut. 10, br. 3398/41.

⁴⁷ HDA, DIPU-GRP, kut. 10, br. 406/43.

u siječnju 1942. sa zahtjevom da se o međunarodno važnim pitanjima koristi prioritarno vijestima hrvatskih dopisnika, a ne isključivo talijanskog *Stefanija* ili njemačkog DNB-a. Berlinski dopisnik *Spremnosti*⁴⁸ Ive Vučićević konstatira s nevjericom:

*Odgovornim njemačkim krugovima, koji prate pisanje našeg novinstva je također neugodno, kad u vanjskopolitičkom dijelu novine vide samo DNB ili Stefani. Nijemci se ne mogu pozvati na hrvatsko mišljenje, jer se radi o stvarima njemačke agencije, pa zato žele vidjeti izvještaje i članke iz hrvatskih izvora i od hrvatskih dopisnika, i ako je jasno da nam je pravac vanjske politike isti.*⁴⁹

Nova organizacijska struktura propagandnoga sustava uspostavljena je u veljači 1943., kada je ulogu DIPU-a preuzeo GRP.⁵⁰ Glavna zadaća *Glavnoga ravnateljstva za promičbu* bila je promicanje NDH u inozemstvu, pa je uska suradnja s Ministarstvom vanjskih poslova bila posve razumljiva. Posao se sastojao u objašnjavanju zasada i propisa režima, pobijanju stečenoga lošega mišljenja i nepovjerenja prema NDH i neutralizaciji neprijateljske propagande. Taj je zahtjevan propagandni posao GRP obavljao koristeći se raznovrsnim metodama i sredstvima: knjigama, brošurama, člancima, vijestima, predavanjima, filmovima, fotografijama.⁵¹

GRP je organizacijski bio podijeljen na *Odjel za promičbu* i *Odjel za tisak i slikopis*. *Odjel za promičbu* činili su *Upravni odsjek*, *Gospodarsko-računarski odsjek*

⁴⁸ *Spremnost*, najvažniji u grupi tjednih listova za cijelo područje Nezavisne Države Hrvatske u izdanju *Ustaškoga nakladnoga zavoda* izlazio je od ožujka 1942. do svibnja 1945. Pokrenut je nakon ostalih listova, kada je režim bio već svladao metodologiju totalnoga nadzora tiska. Ivo Bogdan bio je njegov pokretač i organizator, odgovorni urednik Zlatko Petrak, od broja trideset i devet do Božića 1944. glavni urednik je bio Franjo Nevistić, a od 1943. do potkraj 1944. glavni urednik i ravnatelj Tias Mortigijija. *Po izboru tema i načinu pisanja reklo bi se da je Spremnost preuzela zadatak da više formira čovjeka ustaške države nego da ga informira*. Ademović 2000: 103. Dnevno informiranje taj je tjednik prepustio dnevnicima, a publicirao je eseje, kritike, političke i historioografske studije, dokumente, itd. Cilj je bio dvostruk, formirati mišljenje u vlastitim ustaškim redovima i među intelektualnom elitom pokreta, te privlačiti one koji su bili neutralni ili pak kolebljivi. *Spremnost–Misao i volja ustaške Hrvatske* od svojega prvoga broja postavlja temeljne vrijednosne postulate kojih će se njegovo uredništvo držati do potkraj rata. Svete su vrijednosti hrvatska država i ustaški pokret, duhovna revolucija nikla iz »duše hrvatskog naroda« i sastavnica europskih totalitarnih pokreta za novu Europu pod vodstvom Poglavnika. Ideološka orijentacija *Spremnosti* bit će usmjerena člancima Ive Bogdana u prvim brojevima: *Ustaše i ustaša, Povjestni značaj ustaške revolucije, Ustaški pokret i državna vlast* i Slavka Kvaternika: *Borili smo se, pobedili smo i pobjeđivat ćemo!* O tom da su se lik i djelo Poglavnika veličali govori podatak da je u *Spremnosti* cijele 1943. u 45 brojeva objavljeno njegovih 27 fotografija i jedno poprsje. Macan 1998: 29–40.

⁴⁹ HDA, DIPU-GRP, kut. 10, br. 73/1942.

⁵⁰ Zakonskom odredbom od 9. listopada 1942. o Državnoj vladi NDH smanjen je broj ministarstava i provedena reorganizacija u radu Predsjedništva Vlade. Državni izvještajni i promičbeni ured za svojim zavodima: Hrvatski dojavni ured *Croatia* (H. D. U.), *Hrvatski krugoval* i Hrvatski slikopis *Croatia film*, prešli su u nadležnost Glavnoga ravnateljstva za promičbu, koje je u sastavu Ministarstva narodne prosvjete. Landikušić 1942: 2., 3. Tako će biti do kraja 1943., kada se GRP vraća pod okrilje Predsjedništva Vlade. Beuc 1969: 453.

⁵¹ HDA, Predsjedništvo Vlade NDH, Hrvatska izvještajna služba (HIS) kut. 75, A. J. 313. – *Sastav Ministarstva narodne prosvjete*.

i *Odsjek za politički odgoj*. Posebno je utjecajan bio *Odsjek za politički odgoj*, koji je davao upute za promidžbeno djelovanje u svim segmentima informiranja javnih i državnih ustanova. Također je nadzirao rad *krugovala* i razglasnih postaja. *Odjel za tisak i slikopis* podijeljen je na tri odsjeka: *Odsjek za novinstvo*, *Slikopisni odsjek* i *Snimački odsjek*. Općenito su ti odsjeci imali ovlasti kakve su imali i istoimeni uredi ili odsjeci u DIPU-u. Zadaća *Odsjeka za novinstvo, tiskopis i tiskare* bio je opći nadzor nad svim novinama i tiskopisima, te njihov pregled, odnosno cenzura. U novinskom je odsjeku posebnu zadaću imao referent za domaći tisak, koji je obavljao vanjskopolitičku cenzuru domaćega novinstva i tiska, te inozemnih izdanja HDU Croatia.⁵²

Prvi ravnatelj DIPU-a/GRP-a bio je Ivan Oršanić, do rata gimnazijski profesor i urednik časopisa *Hrvatska smotra*. Potom je to mjesto preuzeo Josip Milković, koji se zadržao samo nekoliko mjeseci, a zamijenit će ga dr. Vilko Rieger, profesor Visoke ekonomske škole u Zagrebu. Dr. Rieger bio je intelektualac svestrano obrazovan, posebno stručan u području ekonomije i zadrugarstva, o čemu je podosta i pisao. Prije rata redovito je surađivao u časopisima *Hrvatska revija*, *Hrvatska smotra* i *Omladina*. Školovao se u Njemačkoj. U vrijeme njegova ravnateljstva zaposlen je velik broj intelektualaca u DIPU, koji ni po čemu nisu bili ustaški orijentirani. Primljen je uvaženi bariton svjetskoga glasa Vladimir Ružđak, te slavni tenisači Dragutin Mitić i Josip Palada i dr.⁵³ Do kraja NDH to će vrlo utjecajno mjesto držati kronološkim redom Danijel Uvanović,⁵⁴ Matija Kovačić⁵⁵ i na kraju Ivo Bogdan.⁵⁶

⁵² HDA, DIPU-GRP, kut. 44, br. 602/43.

⁵³ Anonimni izvor, koji je i sam radio u DIPU-u, navodi kako je Rieger spašavao službenike DIPU-a od ustaškoga progona, navodeći primjer prof. Rude Petrovića, kojega je iz zatvora izbavio i omogučio mu radno mjesto u gimnaziji. HDA, RSUP-SRH-SDS, kut. 46, br. 0131.18.

⁵⁴ Danijel Uvanović (1908–1947), publicist. Gimnaziju završio u Slavonskom Brodu, a studij fizike i matematike u Zagrebu. U međuraću je cijelo desetljeće član uredništva *Hrvatske straže*, koja je prestala izlaziti 1940., a početkom 1941. zamijenio ju je *Hrvatski glas*, kojem je Uvanović bio odgovorni urednik do svibnja 1941. Za vrijeme NDH član je redakcija *Hrvatskoga naroda* 1941–1943., te kraće vrijeme njegov ravnatelj. Od 1943. do svibnja 1945. nadstojnik je Hrvatskoga dojavnog ureda »Croatia«. Nakon sloma NDH odlazi u Rim, ali ga nakon prijave jednoga britanskoga diplomatskoga djelatnika savezničke vojne vlasti izručuju Jugoslaviji. Pogubljen je nakon sudskega procesa iste godine. *Tko je tko u NDH* 1997: 409.

⁵⁵ Matija Kovačić, publicist i državni dužnosnik. Od 1941. urednik *Hrvatskoga naroda*, potom savjetnik u Ministarstvu vanjskih poslova NDH, a od listopada 1942. do siječnja 1944. glavni ravnatelj Glavnoga ravnateljstva za promidžbu u Ministarstvu narodne prosvjete. Pisao je u većini listova za vrijeme NDH, a napose u *Hrvatskom narodu*, uglavnom izlažući, pojašnjavajući i pripremajući promidžbenu državnu politiku. Godine 1942. preuzima pripremu materijala za knjigu o četničkim i partizanskim zločinima u NDH, koja je poznata pod naslovom *Siva knjiga*. U svibnju 1945. odlazi iz Hrvatske. Dvije godine prije smrti objavio je knjigu uspomena pod naslovom *Od Radića do Pavelića*. *Tko je tko u NDH* 1997: 201., 202.

⁵⁶ Ivo Bogdan (1907–1971), novinar i publicist. Za vrijeme NDH bio je ravnatelj *Hrvatskoga naroda* i pokretač *Spremnosti*. Od početka 1944. ravnatelj Glavnoga ravnateljstva za promidžbu NDH; vodeći novinar, propagandist i cenzor NDH. *Tko je tko u NDH* 1997: 43.

Čistke u novinskim redakcijama

Po uspostavi NDH ustaška je vlast bila svjesna da svi novinari nisu na liniji ustaških nazora. Mnogima je bila strana netrpeljivost prema drugim etničkim skupinama, vjerskim zajednicama, a napose uvođenje rasnih zakona. Vlast je najprije općim državnim aktima i zakonskim odredbama stvorila pretpostavke za čistke, a potom ih i konkretnim represivnim mjerama provela i zavela čvrstu kontrolu nad cjelokupnim medijskim prostorom.

U pozadini takvih mjera bila je odluka ustaških vlasti da se već:

...u prvim satima života nove države onemogućiti da Židovi i jugomasoni – koji su poradi svojih posebničkih probitaka ne samo vjerno služili tiranima i mučiteljima hrvatskog naroda, nego su s užitkom napadali i blatili sve hrvatske narodne svetinje – da oni i dalje imaju bilo kakav utjecaj na naše novinstvo, na naš tisak. Time se više nije moglo dopustiti, da ti isti izrodi i nametnici pune svoje džepove plodovima ustaške borbe, tj. da se obogaćuju na račun toga, što je naše tržište očišćeno srbskih novina i tiskovina.⁵⁷

Već tijekom proljeća 1941., kada su se formirale novinske redakcije u NDH, bilo je jasno da postoji više dijametralno suprotstavljenih tabora koji se bore za kontrolu tiskovnih medija. Novinari okupljeni oko Ive Bogdana, Tiasa Mortigije, Danijela Uvanovića, Stjepana Hrastovca,⁵⁸ Stjepana Tomičića,⁵⁹ činili su jedan krug. Druga se grupa formirala oko Ante Oršanića⁶⁰ iz reda studentskoga društva *August Šenoa*, treća oko prvoga glavnog urednika *Hrvatskoga naroda* D. Bumbera i ministra M. Budaka. Četvrta grupa, koja se može definirati kao stranački lobi ustaških časnika emigranata poduprtih Poglavnikom, formirana je pod vodstvom pukovnika Josipa Mrmića⁶¹ i na nju se oslanjala novinarska grupa predvođena Matijom Kova-

⁵⁷ *Spomen knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske* 1942: 40.

⁵⁸ Stjepan Hrastovec (1909–2002), književnik, pravnik, za vrijeme II. svj. rata dopisnik *Hrvatskoga naroda* u Budimpešti. HDA, DIPU/GRP, kut. 43., br. 502/43.

⁵⁹ Stjepan Tomičić (1919–1999), novinar. Studirao u Parizu i Zagrebu, gdje je apsolvirao na Pravnom fakultetu. Novinarstvom se bavi do 1938. Za vrijeme NDH suradnik *Sprennosti*, glavni urednik dnevnika *Poldan* i polumjesečnika *Pokret*, te dopisnik *Hrvatskoga naroda* iz Berlina. Nakon sloma NDH ostao u emigraciji, radi i djelovao kao ugledni novinar. *Tko je tko u NDH* 1997: 400., 401.

⁶⁰ Po uspostavi NDH imenovan je ustaškim povjerenikom za Županju. Potom je do svibnja 1944. bio glavni urednik *Nove Hrvatske*, a do kraja rata obnašao funkciju ravnatelja povremenih naklada u Glavnom ravnateljstvu Ustaškoga nakladnoga zavoda. HDA, DIPU-GRP, 1534/44, 1568,44. *Tko je tko u NDH* 1997: 302.

⁶¹ Josip Mrmić, ustaški pukovnik (1907–?). U ožujku 1941., nakon vijesti o puču u Beogradu, sudjeluje u osnivanju radiopostaje »Velebit« u Berlinu. Po proglašenju NDH imenovan je povjerenikom za kotar Petrinja, a ubrzo i stožernikom Ustaškoga stožera Gora u Petrinji. Od siječnja 1942. nadstojnik je HDU *Croatia*. Od listopada 1943. do siječnja 1945. pročelnik je Odgojnog odjela u Ministarstvu oružanih snaga, a u zadnjim mjesecima rata preuzima funkciju pomoćnika pročelnika Ministarstva oružanih snaga (MINORS-a). Nakon rata emigrirao u SAD. HDA, Fond Predsjedništva Vlade NDH – HIS, su-marni inventar, 2–10. *Tko je tko u NDH* 1997: 284.

čićem i Mijom Toljem. Potonja će se pokazati najutjecajnijom,⁶² a J. Grbelja posebno naglašava pukovnika Josipa Mrmića kao eksponenta agresivne ustaške politike prema urednicima i novinarima.⁶³

Da je ustaško vodstvo imalo cilj usmjeravati novinarski izričaj i uopće rad novinara potvrđuje i okružnica pukovnika Mije Bzika, *posebnoga povjerenika za novinstvo*. U njoj se traži da ton listova bude sto posto ustaški, da listova veličaju lik i djelo Poglavnika, te da se o vanjskopolitičkim temama novinari koriste prijevodima iz talijanskih i njemačkih listova.⁶⁴ To ipak u praksi nije bilo do kraja provedivo, no represija prema novinarima nije slabila do kraja rata. Ipak, i najmanja pogreška, npr. skraćivanje teksta ili pak naznake neprijateljstva prema saveznicima mogle su biti kobne po urednike i novinare.⁶⁵

Novinari koji su dočekali novu vlast u redakcijama ugašenih listova, nekoć najznačajnijih informativnih dnevnika *Žutarnjega lista*, *Novosti* i sl. bili su potisnuti. Došli su neki novi mladi ljudi, koji se u poslu nisu snalazili. Sa žurnalističke točke gledišta, u novinstvu se pojavila stagnacija i dekadencija, a nova je politika tražila ustaški predznak u svim poljima javnoga života, i to posebno u području informiranja. Isti izvor dalje prepričava kako je Tias Mortigijija postavljen povjerenikom za HSS-ov list *Hrvatski dnevnik*, u kojem je izvor radio, te da je list naglo obustavljen. Pri zatvaranju lista novinarima je rečeno, kako navodi anonimni svjedok, da se do daljnjega svi moraju pojavljivati u redakciji. Potom je Matija Kovačić u prostorijama bivšega *Žutarnjega lista* sazvao sastanak, na koji su se morali javiti svi novinari raspuštenih redakcija. Ondje je Matija Kovačić kao vladin povjerenik novinarima objasnio kako ih nova država treba, ali da je prethodno pod njegovim vodstvom potrebno reorganizirati novine i uredništva. Tom je prigodom provedena selekcija novinara za glavni politički dnevnik *Hrvatski narod te za Novu Hrvatsku*.⁶⁶

⁶² HDA, RSUP-SRH-SDS, kut. 46, br. 0131.18.

⁶³ Grbelja 2000: 18–20.

⁶⁴ Jelić-Butić 1997: 204. Mijo Bzik, ustaški pukovnik, koji je imenovan *nekim izvanrednim povjerenikom za novinstvo*, za Mortigijiju je izrazit primjer politike ljudskih resursa koju je provodila ustaška vlast postavljajući na intelektualno zahtjevne funkcije neuke i priproste kadrove. Mortigijija 1996: 75. Bzik je bio središnja osoba medijsko-promidžbenoga sustava ustaškoga pokreta još u emigraciji s početka 1930-ih. Uspostavom NDH imenovan je glavnim urednikom lista *Ustaša, Ustaše – Hrvatskog oslobodilačkog pokreta*, a tu je funkciju obnašao sve do kraja rata. Jareb 2009: 93., 94.

⁶⁵ Na osnovi teksta ravnatelja *Nove Hrvatske* Franje Dujmovića, *Hrvatsko novinstvo za vrijeme NDH*, Grbelja objašnjava aferu sa skraćivanjem teksta Ribbentropova govora noćnog urednika Frane Sulića, koji je, naravno, bio smijenjen po njemačkom nalogu. Također i primjer smjene bečkoga dopisnika *Nove Hrvatske*, dr. Jurja Brozovića, zbog jednoga brzoglasnog izvješća navodno antifashiistički intoniranoga, po nalogu Talijana. Grbelja 2000: 27.

⁶⁶ HDA, RSUP-SRH-SDS, kut. 46, br. 0131.18. Među novinarima koji nisu izabrani bio je i istaknuti HSS-ovac desnoga krila Mirko Glojnarčić, koji se nakon toga vratio u rodno Mače kraj Zlatara. Poslije su njega i njegovu sestru likvidirali ustaše.

Već na prvoj Skupštini novinara u NDH, 16. srpnja 1941., od ukupno 147 novinara na popisu koji su do tada u Banovini Hrvatskoj radili novinarski posao, odbačen je osamdeset i jedan podoban novinar.

*Okolo 40 % novinara bilo je nepoželjno, a neki će od njih uskoro dobiti otkaz i naći se na ulici oni koji su držali odgovorne uredničke funkcije novinskih koncerna Jugoslavenska štampa i Tipografija. Da su novinari i njihove egzistencije bili ugroženi svjedoči i dopis od 7. lipnja 1941. upućen tada još Novinarskom društvu Banovine Hrvatske. Njih dvadesetpetorica usrdno mole da se intervenira u njihovu slučaju, jer da nisu primljeni u nove listove, te da im prema vrijedećem zakonu nisu isplaćene plaće za pet mjeseci. Dalje u obrani svoje profesije navode: *Mi kao profesionalni novinari nipošto ne možemo snositi odgovornost za smjer listova, kod kojih smo radili i o kojem smjeru nismo odlučivali mi, nego njihovi vlasnici i izdavači.* Taj dokument, zaključuje Božidar Novak, *jasno govori o odnosima vladajućih političara i novinstva. Novinari su promjenom režima prvi plaćali pripadnost svojoj profesiji gubitkom materijalne egzistencije, a neki slobodom i životima.*⁶⁷ Prisjećajući se posljednjih travanjkih dana Jugoslavije, ondašnji direktor zagrebačkih *Novosti* Ive Mihovilović, rekao je:*

*Znate kako mi je izgledao naš posao tih dana? Kao da svi zajedno pišemo neku svoju kolektivnu oporuku. Imao sam već tada osjećaj da nam je to posljednji zajednički posao.*⁶⁸

Ipak, dio je novinara prigrlio novu mogućnost i stavio se novom režimu na raspolaganje.⁶⁹ No čini se da je tek mali broj njih bio ideološki vezan za ustaški pokret, a veći dio u suradnji s vladajućom politikom nastojao sebi osigurati povoljniji materijalni i društveni položaj. Danijel Uvanović na obavijesnim razgovorima tijekom ožujka 1947., po izručenju iz Rima vlastima Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), sličnim tipiziranim formulacijama argumentira svoj način pisanja i propagandnoga djelovanja u prilog njemačkih ratnih uspjeha, nacističke doktrine, ustaške ideologije i protuboljševičke borbe. Na upit o veličanju Hitlera i njegovih ratnih uspjeha on odgovara:

Iz ovakvog moga načina pisanja slijedi sve ono kako je naznačeno u upitu, ali nije bilo moje osobno uvjerenje ni namjera da takve Hitlerove planove i akcije opravdam, a još manje veličam. Do toga članka kao i do niza drugih sličnih članaka u istome broju novina došlo je po prethodnoj uputi Glavnog ravnateljstva za promičbu, koje je tražilo da se posebnim novinskim prilogom dade izražaja značenju dolaska nacionalsocijalizma na vlast u Njemačkoj. Na drugome mjestu, odgovarajući na pitanje zašto je veličao ustaški pokret, Uvanović kaže:

Ovakav način pisanja znači odobravanje čitave ustaške aktivnosti, pa i borbene i on je napisan u duhu ustaške propagande, no nije bilo ni u mojoj namjeri, nit je moje

⁶⁷ Novak 2005: 313–315.

⁶⁸ Košutić 1997: 33.

⁶⁹ Po uspostavi NDH ustaški novinari i urednici svoju su lojalnost iskazali na prijemu kod Poglavnika krajem srpnja 1941., o čemu je pisao i *Novi list* 26. srpnja 1941. Itković 2006: 81.

uvjerenje da ima bilo kakovih argumenata kojima bi se mogla opravdati, pa makar i u najmanjoj mjeri meni inače poznata ustaška zlodjela...⁷⁰

Cenzura i posljedice političke kontrole

Po uspostavi NDH 10. travnja 1941. »slobodu ustaške štampe« proklamirali su Ivo Bogdan i Tias Mortigijja, novinari koji su bili u domovinskom ustaškom pokretu i prije rata.⁷¹ Oni su odmah ukinuli predcenzuru državnoga tužitelja Kraljevine Jugoslavije, ali su nakon dva-tri dana odlučili da će određeni oblici cenzure morati i dalje biti na snazi zbog *neiskusnih novinara, koji su u stanju svašta nadrobiti*.⁷² Jedan sastanak organiziran od DIPU-a u svibnju 1941. s novinskim i radijskim urednicima otkriva koje će zadaće novinari imati u novom hrvatskom društvu i zašto je potrebna cenzura:

*Ono što neprekidno moramo imati pred očima to je nova uloga novinara i njihove pisane riječi u hrvatskoj državi, oslobodjenje diktata takozvane demokracije, koja u biti u svako društvo unosi anarhiju. To vrlo uvjerljivo potvrđuje propast onih država i ljudskih zajednica, koje su na demokraciji zasnivali svoje društveno uređenje... Ali svako vrijeme svoje nosi. Pa čak i kada bi se mi složili da je demokracija nešto vrijedno, što bi se događalo da u sadašnjem vremenu nastojanja prve hrvatske slobodne i samostalne države svatko trabunja što mu padne napamet.*⁷³

U NDH predcenzura se provodila u DIPU-u, odnosno u GRP-u i njegovim odsjecima prema vrstama medija, a cenzura prema Zakonskoj odredbi od 24. siječnja 1942. paralelno i koordinirano na trima instancama u GRP-u, MUP-u i UNS-u.⁷⁴ Ministarstvo unutrašnjih poslova zadržalo je pravo uvida u rad cjelokupnoga propa-

⁷⁰ HDA, RSUP-SRH-SDS, kut. 46, br. 0131.18. Zapisnik obavijesnoga razgovora od 15. 03. 1947 s Danijelom Uvanovićem.

⁷¹ Ta je sloboda, međutim, trajala samo nekoliko dana, dok se ustaše nisu pribrale i snašle. Naknadno je priopćeno da će nekakva predcenzura ipak biti uvedena, no uvedena je cenzura kakve prije nikada nije bilo. Grbelja 2000: 17.

⁷² HDA, RSUP-SRH-SDS, kut. 46, br. 0131.18.

⁷³ Košutić 1997: 303.

⁷⁴ Početkom studenoga 1943. u Osijeku se uvodi vojna cenzura, a o tome redakcije obavještava Mijo Tolj, pročelnik odjela za tiska i slikopis GRP-a. HDA, DIPU-GRP, kut. 44, br. 11741/43. UNS – Ustaška nadzorna služba bila je obavještajna, kontraobavještajna i politička policija za vrijeme NDH i bila je odgovorna Glavnom ustaškom stanu. UNS je nastala odredbom dr. A. Pavelića *O sastavu i djelovanju ustaškog pokreta*, čime je provedeno spajanje Ustaške obavještajne službe i Službe za sabirne logore kroz zakon koji je bio prihvaćen 16. kolovoza 1941. Na čelu joj je bio Eugen Dido Kvaternik (ujedno i ravnatelj Ravnateljstva za javni red i sigurnost). UNS se dijelila na više odjela, tzv. ureda: Ustaško redarstvo, Ustaška obavještajna služba, Ustaška obrana, Ustaški osobni ured, Ustaška sigurnosna služba. Matković 2002: 92., 93.

gandnoga djelovanja. Ukoliko bi državna cenzura nešto propustila ili nije pregledala, povjerenici MUP-a mogli su obustaviti tiskanje i provesti zapljenu. Ulogu supervizora do kraja 1943. obavljao je ing. Franc Perše, a naslijedio ga je dr. Leopold Bjelobrajdić, koji je bio do kraja rata na toj dužnosti. Jedan zaposlenik *Odsjeka za novinstvo i tiskopis* GRP-a na sljedeći način progovara o cenzorima MUP-a:

O tim ljudima ništa pobliže ne znam, nego da smo ih se pribojavali, ne će li oni poslije izlaska koje knjige staviti kakav prigovor, a specijalno Bjelobrajdić je bio revan, pa je mene optužio da proguravam demokratsku literaturu, specijalno Nobelovce.. Kada je izišla knjiga, mislim pod konac 1944. godine Uvod u sociologiju, gdje sam mimo pročelnika dozvolio tisak slika svih sociologa svijeta, pa i Marksa i Engelsa, onda sam bačen sa svog rada iz cenzure na razdiobu pošte i razvrstavanje akata po odsjecima i tu sam ostao do kraja, a dr. Bjelobrajdić je imenovan komesarom, jer smo svi mi mladi kulturu shvaćali u širim razmjerima.⁷⁵

Da to nije bio tek usamljeni slučaj, svjedoči i događaj od 26. lipnja 1943., kada Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost MUP-a zahtijeva oštre sankcije za cenzora i urednika tjednika *Hrvatska gruda*, gdje je u broju 147. od 12. lipnja objavljen članak *Majka Božja vinogorska – zavjetno proštenje Hrvatskog zagorja* naglašenoga pacifističkoga prizvuka:

I k majci Božjoj pouzdano se i skrušeno uzdizahu molitve u ovim najžalostnijim časovima ljudske poviesti, moleći ju da svrati svoj utješljivi pogled na čitavi u krvi ograbljeni svijet, raztrgan divljom neslogom, i razpaljen požarom mržnje, da već jednom među zaraćenim dodje do mira za kojim narodi i pojedinci ginu...⁷⁶

Monolitnost medijske kontrole bit će posebno izražena od Staljingradske bitke, prekretnice u Drugom svjetskom ratu, pa do posljednjih mjeseci rata, kada je učinjen tek djelomičan otklon od njemačkoga saveznika. *Glavno ravnateljstvo za promičbu* strogo će nadzirati novinske objave ratnih izvješća, ali i agencijske objave HDU *Croatije*. I najmanja pogreška morat će se pismeno obrazlagati. Tako je HDU *Croatia* 8. siječnja 1943. morao izvijestiti Glavno ravnateljstvo za promičbu kako se u prijevodu novogodišnje zapovjedi Führera mogla potkrasti pogreška od jedne riječi, koja je mogla bitno promijeniti cijeli kontekst.⁷⁷ Slična opomena početkom siječnja 1943. upućena je *Hrvatskom narodu*, gdje se glavnog urednika upozorava na pogreške od 8. prosinca 1942. List je tada, prenoseći izjave generala D. Eisenhowera, pogrešno informirao o gubitcima osovinskih četa, umjesto savezničkih. U dopisu Glavnoga

⁷⁵ HDA, RSUP-SRH-SDS, kut. 46, br. 0131.18.

⁷⁶ HDA, DIPU-GRP, kut. 44, 6726/43.

⁷⁷ HDA, DIPU-GRP, kut. 43, br. 425/43. U odgovoru na prijekor, nadstojnik HDU *Croatia* Ivan Degrel brani novinare, navodeći kako je riječ o pogreški tehničke prirode. Pogreška je bila, navodi nadstojnik, u prijevodu riječi *oft*, umjesto prijevoda *često* zabunom je ispalo *teško*. Primjereno tomu, pretpostavljeni se skrušeno mole za ispriku.

ravnateljstva za promičbu navodi se da je istragom ustanovljeno kako je HDU *Croatia* odgovorna za krivi prijevod, ali se uredništvo *Hrvatskoga naroda* upozorava na nužnu mjeru opreza i potrebu kontrole i korekcija pogrešaka.⁷⁸

Strah urednika od pogreške (autocenzura) često je sam dovodio do propusta, o čemu svjedoči i jedan dopis *Nedjeljnih vesti* od 20. siječnja 1943. Novinskom odsjeku GRP-a. Ondje se potkrala pogreška u jednom talijanskom ratnom izvješću, gdje se umjesto alžirska luka, citiralo tuniska luka, pa je glavni urednik Josip Blažina⁷⁹ u ime redakcije *Nedjeljnih vesti* bio dužan obrazložiti kako se to moglo dogoditi. Blažina u dopisu kaže:

*Pogrješno talijansko ratno izvješće dne 17 o. m. emitirao je HDU »Croatia« jer je u njegovom izvješću stajalo »tuniška luka«. On (urednik) je to izvješće uistinu i redigirao, ali baš uslijed njegove pretjerane pažljivosti, koju bismo mogli nazvati strahom, da ne bi napravio pogrješku, on se interesirao da li se u talijanskom ratnom izvješću radi o datumu »između 12. i 13. prosinca« ili se to možda odnosi na siječanj. Bila je to svakako pometnja, te se ta nemila zabuna dogodila više od straha /kompleks/ urednika da ne bi pogriješio, nego od premalo pažnje.⁸⁰ Istoga dana i HDU *Croatia* bila je dužna dati objašnjenje Novinskom odsjeku GRP-a, kako se takva krupna pogreška mogla potkrasti. Uslijedilo je obrazloženje jednog od djelatnika HDU *Croatije* koji je bio zadužen za emitiranje izvješća. Ondje se podrobnije objašnjava kako je došlo do pogreške i zašto ona nije pravodobno ispravljena, a odgovornost za propust prebačena je na uredništvo *Nedjeljnih vesti*.*

Ispostave GRP-a u Sarajevu, Banjoj Luci, Zemunu i Karlovcu često su u neznanju, konfuziji, ali i strahu da ne pogriješe pretjerivale u revnosti, pa su čak i vijesti HDU *Croatije* cenzurirale. Dokaz da zagrebački GRP nije imao povjerenja u stručnu osposobljenost njihova osoblja, ali i sposobnost kvalitetnoga prosuđivanja, jest i dopis od 4. ožujka 1944. upućen filijali u Banjoj Luci u kojem se između ostaloga kaže: *Kod cenzure treba biti oprezan s obzirom na promjenjivost prilika. Za vas je najbolje u svemu se rukovoditi viestima Croatie i zagrebačkih novina kako u pogledu unutarnje tako i u pogledu vanjske politike. Vi uostalom i ne ćete biti u prilici u tim pitanjima zauzimati drugo stajalište, niti to možete.*⁸¹

⁷⁸ HDA, DIPU-GRP, kut. 43, br. 456/43.

⁷⁹ Josip Blažina, novinar i humorist (Križišće, 1903 – Cochabamba u Boliviji 1987). U razdoblju 1941–45. objavljivao satiričke i humoristične tekstove u *Hrvatskom narodu*, *Spremnosti* i drugim listovima, te u programu Hrvatske krugovalne postaje Zagreb. Pokretač i glavni urednik humorističnoga tjednika *Vrabac* (1943–45) u izdanju Novinarske zaklade. Od 1942. glavni urednik *Nedjeljnih vesti*. *Tko je tko u NDH 1997*: 42.

⁸⁰ HDA, DIPU-GRP, kut. 45, br. 499/43.

⁸¹ U veljači 1944. banjolučka ispostava GRP-a upozorena je iz Zagreba na zakonsku osnovu po kojoj isključivo Glavno ravnateljstvo provodi cenzuru, a tek po ovlaštenju ispostave. HDA, DIPU/GRP,

Jedan drugi dopis od 30. travnja 1944. također potvrđuje popriličnu konfuziju koja je vladala oko ingerencija nad cenzurom, ali i straha, koji je bio rezultat dnevnog utjecaja politike na sektor informiranja. To je bilo izraženije u provinciji, gdje su politički postavljeni neuki ustaški povjerenici onemogućivali rad uredništva listova. GRP u Zagrebu tako savjetuje sarajevsku ispostavu da se obrati njima za pomoć kada ne zna kakav stav zauzeti prema pojedinom članku. Iznova se napominje da nije potrebno provjeravati vijesti HDU *Croatije*, koje su već cenzurirane. Iz spomenutoga je dopisa vidljivo da se sarajevski *Novi list* žalio centrali u Zagrebu na postupak sarajevske filijale GRP-a i pokušaj promjene članka pod nazivom *Novi uspjeh*.⁸²

Pravi se pak *incident* u strogo kontroliranom medijskom prostoru NDH dogodio početkom 1943. također na periferiji, kada je sarajevski *Katolički tjednik*⁸³ u svojem 4. broju otvoreno istupio protiv dirigitiranoga novinskoga sustava NDH, veličajući *slobodno novinstvo*.⁸⁴ Odjel za novinstvo GRP-a upozorio je sarajevski ured na veliki propust cenzure i nužnost zapljene 4. broja *Katoličkoga tjednika*, u kojem se s omalovažavanjem piše o novinstvu u NDH:

Tako se moglo dogoditi da taj list s omalovažavanjem piše o »dirigitiranom novinstvu« i kao protutežu suprotstavlja »slobodno« novinstvo, u koje svrstava i sebe i tako ustaško novinstvo označuje manje vrijednim. Novinstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj može biti samo jedno, jer za sve što se piše u pitanjima politike, t. j. obćeg dobra hrvatskog naroda i države, snosi odgovornost državna vlast.

Isti ured daje i slijed mjera koje valja poduzeti protiv *Katoličkoga tjednika*:

Na uljudan, ali odlučan način upozoriti uredništvo Katoličkog tjednika, da će listu biti zabranjeno izlaženje, ako i u buduće svojim pisanjem bude dovelo do toga, da

kut. 43, br. 1258/44.

⁸² HDA, DIPU-GRP, kut. 43, br. 1384/44.

⁸³ *Katolički tjednik* je bio vlasništvo Akademije »Regina Apostolorum«, izlazio je u Sarajevu, a glavni i odgovorni urednik bio je Franjo Kralik.

⁸⁴ *Katolički tjednik*, br. 4., 24. siječnja 1943., 1. Već u prvom broju od 3. siječnja 1943. *Katolički tjednik* u uvodniku pod nazivom *Kao došljaci stranci* upozorava da je crkva oduvijek štovala zemaljske zakone i građanska prava, te da svaki čovjek ima dušu, savjest i slobodu. Pozivajući se na pacifističko poslanje, dalje se navodi kako čovjek nije na zemlji da umre već da živi. U 4. broju *Katoličkoga tjednika* posebno se kritizira kolektivizam nasuprot individualizmu, pokušaj da se rasna teorija nametne kao model vrednovanja individua ili pak negiranja jednakopravnosti naroda. Nekršćanski je i etički posve neprihvatljivo dijeljenje rasa *na one, koje bi imale pravo da gospodare, i na koje bi imale dužnost da služe*, poručuje se u članku *Problem rase*. Bio je to otvoreni revolt protiv primjene načela rasnih zakona. U uvodniku trećega broja od 17. siječnja 1943. kritizira se pojam junaka kako ga je predstavljala nacistička ideologija, vojnika koji snagom kolektivne volje ruši sve pred sobom i ostvaruje svete nacionalne ciljeve. Junaštvo je u duhu, kršćanski ideal junaka odavno je nadišao puko divljaštvo, a njegov je produkt stvaralački, kultura. U broju 5 od 31. siječnja 1943., u uvodniku *Katoličkoga tjednika* pod nazivom *Najdublji odgovor* neimenovani autor poziva se na ideje ženevskih pacifista. U članku *Odjeća* istoga broja autor pod pseudonimom Dr. Ins. koristeći se pojmom odijevanja kao metaforom, posve je otvoreno progovorio o temeljnim ljudskim slobodama, naglašavajući pravo na slobodu misli, govora i odlučivanja.

*nam naši saveznici, koji baš danas krolju svojih najboljih sinova i to upravo u borbi protiv zakletih neprijatelja vjere, uzmognu prigovoriti. Ne znamo, što o tome misle u uredništvu Katoličkog tjednika, ali to što su oni uz nepažnju naše cenzure učinili jest teško djelo protiv države i naroda.*⁸⁵

Iz dopisa je dalje razvidno kako sarajevska ispostava GRP-a nije na visini zadatka i kako nedovoljno revno provodi zacrtanu državnu politiku u vrlo važnom području kao što su mediji. Poveže li se ta konstatacija s propustima uredništva *Sarajevskoga novoga lista* i *Katoličkoga tjednika*, nameće se zaključak da je ustaški režim u Zagrebu imao limitirane kadrovske, tehničke i materijalne mogućnosti za učinkovit nadzor cjelokupnoga medijskoga prostora NDH, pogotovo periferije. Na kraju dopisa što ga je potpisao nadstojnik *Novinskog ureda* Ivo Bogdan sarajevska ispostava GRP-a umoljava se: *da u Sarajevu ne provodi u novinstvu sustav drugačiji od onoga u Zagrebu.*⁸⁶ U odgovoru od 11. veljače 1943. sarajevski ured GRP-a pojašnjava kako poteškoće u cenzorskom radu proizlaze iz slabe informiranosti službenika ureda, ali i specifično teških političkih i vjerskih prilika u BiH⁸⁷, koje uvijek ne dozvoljavaju odlučnu intervenciju na pisanje ovdašnjega tiska. Osobito se to odnosi na listove vjerske provenijencije koji se dobro koriste tim slobodnim prostorom, navodi se u izvještaju sarajevske ispostave GRP-a.⁸⁸

Posljedica višeslojne cenzure i represije prema novinarima u NDH bila je ponajprije nekritički i pristran novinski sadržaj, a zbog toga je novinstvo od samoga početka bilo u krizi. To zorno potvrđuje izvještaj o ustaškom novinstvu za Hrvatski državni sabor, iz srpnja 1942., a što ga je izradio Marko Čović,⁸⁹ prvi ravnatelj *Hrvatskoga naroda*. On utvrđuje kako:

Suvremeno hrvatsko novinstvo proživljuje tešku krizu, što se najbolje osjeća po kakvoći samih novina, a i po raspoloženju koje vlada među novinarima. O kakvoći naših novina nije potrebno govoriti, jer to znade i opaža svaki Hrvat, koji čita te naše

⁸⁵ HDA, DIPU-GRP, kut. 45, br. 587/43.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Misli se na osjetljivo političko pitanje odnosa Hrvata i Muslimana.

⁸⁸ HDA, DIPU-GRP, kut. 54, br. 148/43. U nastojanjima da dopre do šire čitalačke publike radnika, privatnih poduzetnika, činovnika, ali i intelektualaca, pogotovo na osjetljivim prostorima kakva je bila BiH, ustaški propagandisti pokreću tzv. usmene novine u rujnu 1941. Bili su to jeftini novinski uradci u organizaciji Hrvatskoga radničkoga saveza i Saveza hrvatskih privatnih namještenika, a u njihovu su se izradu navodno mogli aktivno uključiti svi stališi hrvatskog društva. Uloga tih novina bila je prenijeti čitateljima u njihovim domovima raspoloženje naroda, ali i izgraditi novu koncepciju kulture u BiH po ustaškoj volji. Pelesić 2003: 243.

⁸⁹ Marko Čović (1915–1983), pisac i novinar. Diplomirao je slavistiku u Zagrebu 1940. Bio je nakratko tajnik dr. Mile Budaka u Ministarstvu bogoštovlja i nastave NDH, potom urednik *Hrvatske revije*, te ravnatelj *Nove Hrvatske* i *Hrvatskog naroda*. Nakon rata emigrirao u Južnu Ameriku, gdje se do smrti 1983. bavio publicističkim radom. *Tko je tko u NDH* 1997: 79–80.

novine.⁹⁰ Ta loša kvaliteta hrvatskih novina zapravo znači neuvjerljivost, pa je tvrdnja da je malo hrvatskih građana slijepo vjerovalo hrvatskim novinama u NDH, pogotovo u posljednjoj fazi rata, vjerojatno točna.⁹¹

U dopisu upućenom GRP-u 24. veljače 1943., nakon obavljenog razgovora s ravnateljem Matijom Kovačićem, istaknuti HSS-ovac Mirko Glojnaric predlaže osnivanje dopisništva u Švicarskoj, koje bi osiguralo kvalitetnije informiranje hrvatskih građana, ali i bolje plasiranje NDH u neutralnom svijetu. Glojnaric na jednome mjestu kaže:

*...ondje (u Švicarskoj) se miješaju utjecaji prijateljske i neprijateljske promičbe, a i glas švicarske neutralne štampe svakako mnogo vrijedi...možda se i previše uzdam u svoju spretnost, ali ipak mislim, da bi meni uspjelo naći prijatelja Hrvatske među Švicarcima.*⁹² O (ne)uspjehu ustaške propagande u NDH, a posebno na području BiH slikovito govori i M. Pelešić:

*Ustaški režim u NDH, ta balkanska satrapija, bio je u dosta elemenata kopija njemačkih i italijanskih fašističkih uzora. Njegova propaganda bila je, također, tek odblesak Goebbelsove i Mussolinijeve propagande, ali bez jednog važnog svojstva – bila je lišena hipnotične moći.*⁹³

Još jedan razlog više zašto su hrvatske novine bile loše daje i T. Mortigijija obrazlažući što je sve morao kao urednik i novinar trpjeti i kakvim su pritiscima bili izloženi novinari: *trebalo (je) voditi dnevnu borbu s poplavom nekritičkih slavopojki pojedincima ili odbijati samohvale, koji put i intervencijama poduprte; veoma često natezati se s njemačkom vojničkom cenzurom; odbijati navaljivanja nepismenih ili sumljivih suradnika.*⁹⁴

Način na koji je provodena cenzura, ali i autocenzura unutar redakcija dovela je do ozbiljnih poteškoća u distribuciji listova i pravodobnosti njihova izlaženja. *Listovi zakašnjavaju i u zagrebačkoj kolportaži, a vrlo često ne stižu na vlakove i mnoga pokrajinska mjesta ostaju bez listova kroz cijeli dan,* navodi se u izvješću HND-a iz srpnja 1942. *Dogadja se, da su kadkada pojedini listovi završeni već i u pet sati poslije podne, a cenzura bude dovršena tek u sedam sati. Uslijed zadržavanja na cenzuri listovi zakasne na vlakove prvenstveno na pruge Sarajevo-Dubrovnik i Brod-Zemun. Takvo*

⁹⁰ Jelić-Butić 1997: 205.

⁹¹ U svojoj knjizi *Slom NDH*, dr. Kamber na pitanje je li vjerovao u opstanak NDH i u pobjedu Njemačke, odgovora: *Nisam, već od 1943., a sumnjao sam odmah iza zastoja u Rusiji. U ljeto 1944. rekao sam svom znancu Lasseru von Z. da je rat sigurno izgubljen. Usprkos svemu provlačila se je neka nada da ćemo se mi, bezobzira na sudbinu Njemačke, izvući.* Kamber 1995: 31.

⁹² HDA, DIPU-GRP, kut. 43, br. 2817/43.

⁹³ Pelešić 2003: 237.

⁹⁴ Mortigijija 1996: 74.

*pak zakašnjenje ima kao posljedicu veliku materijalnu štetu, jer u te krajeve stižu tek sutradan primjerci zakašnjelog broja, kad stiže i redovno izdanje drugog izdanja. Dakako da čitatelji ne će u takvim prilikama kupovati stare brojeve, kad već imaju novine s najnovijim vijestima. Nu kud i kamo je veća šteta politička i moralna.*⁹⁵

Zbog toga je *Hrvatsko novinarsko društvo* (HND) kao strukovna udruga u politički dirigitiranom novinskom sustavu u navedenom dopisu tražila više cenzura, jasnije upute za pisanje, izbjegavanje čestih izmjena u naputcima, te suradnju nadležnih ustanova koje po prirodi posla paze na pisanje novinstva: Državnog izvještajnog i promičbenog ureda, Ministarstva vanjskih poslova, Ministarstva obrta, veleobrti i trgovine, Državne riznice, UNS-a, itd.⁹⁶ Ti zahtjevi komercijalne i organizacijske prirode trebali su ponajprije osigurati redovito izlaženje i distribuciju novina, a režimskim novinarima siguran i lakši svakodnevni posao, ali u zadanim okvirima državne politike prema medijima.

Uloga HND-a

Hrvatsko novinarsko društvo (HND) otpočelo je s radom od 16. srpnja 1941., kada je izabrano i prvo vodstvo *Društva* na čelu s predsjednikom Matijom Kovačićem te osvjedočenim ustaškim prvcima dr. Ivom Mrakovčićem, Antunom Šendom,⁹⁷ Franjom Dujmovićem,⁹⁸ Antom Jedvajem,⁹⁹ Josipom Blažinom. Za počasnoga predsjednika izabran je dr. Mile Budak. Pavelićevom odredbom od 2. studenog 1941. HND postaje staleška postrojba u sklopu Glavnoga saveza staleških i drugih postrojba *Ustaškoga hrvatskoga revolucionarnoga pokreta*.¹⁰⁰

⁹⁵ HDA, DIPU-GRP, kut. 10, 923/42.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Antun Šenda (1907–1986), novinar. Završio pravni fakultet. Novinarstvom se počeo baviti 1928; 1939. bio suradnik *Hrvatskog naroda*. Za NDH neko je vrijeme glavni urednik dnevnika *Hrvatski narod*. Nakon sloma NDH osuđen na 20 godina zatvora, ali mu je kazna preinačena na deset godina i doživotnu zabranu pisanja u jugoslavenskom tisku. *Tko je tko u NDH* 1997: 378–379.

⁹⁸ Franjo Dujmović, novinar (Oriovac, 1904). Za vrijeme NDH glavni urednik *Nove Hrvatske* (1942) i ravnatelj *Hrvatske smotre* (1943–45). Kao predstavnik hrvatskih novinara 1941. pratio Pavelića u posjet Hitleru. U prosincu 1943. imenovan vijećnikom Sudbenoga stola u Zagrebu, a krajem studenoga 1944. premješten na službu u Konzulat NDH u Ljubljani. Za vrijeme NDH publicistički surađivao u novinama i časopisima: *Nezavisna Država Hrvatska*, *Novi list*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski krugoval*. *Tko je tko u NDH* 1997: 104.

⁹⁹ Ante Jedvaj bio je jedan od čelnika pravaške mladeži, potpredsjednik Hrvatske pravaške republikanske omladine (HPRO) 1928. Dan nakon stupanja na snagu *Šestosiječanjske diktature* 1929. i zabrane rada stranaka u Kraljevini Jugoslaviji u Zagrebu je (Kaptol 4, stara kanonička kurija – *Kaptolska katakomba*) osnovana *Hrvatska revolucionarna organizacija Ustaša*, a 10. siječnja unutar HPRO-a osnovan je *Prvi ustaški roj*, član kojega je bio i Ante Jedvaj. Pavelić 1998: 388., 406., 407.

¹⁰⁰ Novak je ustvrdio kako je tom odredbom u NDH uveden Mussolinijev korporativni sustav. Novak 2005: 314., 315.

Pravilnik HND-a stupio je na snagu 23. rujna 1942. kao statut *Hrvatskoga novinarskoga društva, stališke postrojbe* svih novinara. Njime je regulirano novinarsko zvanje i postavljeni su uvjeti po kojima netko može postati članom HND. Ti su uvjeti poslije implementirani u *Zakon o novinarima i novinarskom radu*. Da je uloga novinara, člana HND-a, staleške organizacije pri ustaškom pokretu, bila raditi na ustaškim probojima svjedoči i izvod iz propisnika Ustaše uz članak 29 pravilnika HND-a:

*Ustaša vojničar je pozvan da svaki neprijateljski pokušaj protiv domovine, države i tekovine ustanka najodlučnije, ako je potrebno i u krvi, nemilosrdno uguši.*¹⁰¹

Hrvatsko novinarsko društvo odigrat će ključnu ulogu i u donošenju Zakona o novinarima, pregovarajući s praktički jedinim vlasnikom novinskih kuća u zemlji – državom. Kao strukovna udruga *Hrvatsko novinarsko društvo* na temelju političkoga diktata sudjelovala je u radu *Unije nacionalnih novinarskih društava*, međunarodne udruge novinara iz kruga zemalja Osovine, i to kao ravnopravni član. Na taj je način HND sudjelovao u kreiranju ujednačenoga medijskoga sustava kakav je zaveden pod njemačkim vojnim i političkim diktatom u Europi.¹⁰²

Zakonska odredba o novinarima i novinskom radu donesena je tek 22. svibnja 1943. i njom je određen *stališki položaj* ili status novinara u NDH. Taj zakon, koji se sastoji od sedamdeset i devet članaka, definira što je to novinarsko zvanje, kako se stječe i gubi novinarski status, donosi odredbe o pravnoj zaštiti, socijalnom položaju novinara, te mirovinskom osiguranju. Novinarsko je zvanje definirano kao javno zvanje koje se stječe upisom u *Imenik novinara i novinskih pripravnika*. Poput godinu dana prije formuliranoga *Pravilnika HND-a* i *Zakon o novinarima i novinarskom radu*, u svojem prvom članku postavlja neke uvjete i ograničenja za obavljanje novinarskoga posla. Osnovni je uvjet bila punoljetnost i položena matura. Osoba je također trebala imati status državljanina arijskoga podrijetla neoženjenoga za osobu nearijskoga podrijetla na temelju zakonske odredbe o zaštiti krvi i časti hrvatskoga naroda, što je većim dijelom preuzeto iz njemačkoga *Zakona o urednicima* iz 1933.¹⁰³ Osim formalnog obrazovanja, *Zakon* je predviđao i strukovne odrednice tj. mogućnost napredovanja kroz staž u službi, te polaganje stručnih ispita i sl.

U članku 17 *Zakona* posebno se ističe kako (ni)je dozvoljeno pisati. *Svako pisanje koje vrijeđa čast ili dostojanstvo Hrvata i NDH*, navodi se u *Zakonu*, kao i *pisanje koje je u stanju oslabiti hrvatske narodne redove ili volju hrvatskog naroda za radom*

¹⁰¹ Novak 2005: 317., 318.

¹⁰² HDA, DIPU-GRP, kut. 10, br. 682/42.

¹⁰³ U njemačkom zakonu od 4. listopada 1933. kaže se da urednik može biti samo onaj tko posjeduje njemačko državljanstvo, građanska časna prava, tko je arijskoga podrijetla i nije oženjen osobom nearijskog podrijetla. HDA, Predsjedništvo vlade HIS, A. J. 313.

u korist i obranu svoje države nije prihvatljivo.¹⁰⁴ Po uzoru na formiranje medija u Njemačkoj i Italiji, promidžbi se u obrazloženju *Zakona* daje velika važnost, jednak važnosti vojnih uspjeha na bojištima. Također se navodi kako je *Zakon o novinarima i novinarskom radu* utemeljen na njemačkom, bugarskom i talijanskom zakonu o novinama i na pravilniku HND-a. Zakonom je briga nad oblikovanjem i edukacijom hrvatskoga novinarskoga staleža prepuštena HND-u. Koncesije koje je ustaški režim dao novinarima *Zakonom o novinarima i novinarskom radu* imale su za cilj vezati novinarsku struku uz ustaški propagandni aparat i probitke NDH.

Hrvatsko novinarsko društvo odigrat će ključnu ulogu u osiguravanju egzistencijalnih uvjeta i socijalne sigurnosti novinara u NDH. Jer, kako kaže jedan suvremenik novinar, *ratne prilike učinile su život u Zagrebu vrlo teškim za sve one ljude koji su živjeli od svoje mjesečne plaće, a nisu se bavili švercom i sličnim unosnim, ali nepoštenim poslovima*. Preko *Novinarskoga društva* novinari su se snabdijevali ogrjevom, a često su dobivali od društva pozajmice i pripomoć. Prihodi *Društva* kumulirani su članarinama, ali i prirezom na oglašavanje u dnevnim novinama. Prirez je uveden na zahtjev *Novinarskoga društva* kako bi se osigurala financijska baza za autonomno mirovinsko osiguranje novinara, premda ni to nije bilo dovoljno da se osigura njihov povoljniji materijalni položaj.

Progoni i zatvaranja novinara

Bez obzira na sve mjere opreza ustaškoga režima, novinari nisu slijepo vjerovali u vijesti koje su bili primorani prenositi hrvatskim građanima. Od početka 1942. mnogim novinarima koji su potajice slušali neprijateljske radio postaje, a preko biltena *Izvištajnog ureda MVP-a* imali pristup i neutralnom novinstvu, bilo je jasno da je ratna pobjeda Njemačke na Istočnom bojištu upitna. O tom svjedoči i sastanak urednika, komentatora i suradnika vanjskopolitičkih rubrika novina i radija na poziv HND-a početkom 1942., kojemu su nazočili predstavnici Ministarstva vanjskih poslova pod vodstvom ministra dr. Mladena Lorkovića. Neki su novinari upitali ministra o stanju na Istočnom ratištu, ruskoj ofenzivi i teškom položaju njemačkih snaga, a neki su ga upitali i što misli o pisanju neutralnoga novinstva Švedske i Švicarske u kontekstu ratnih uspjeha Sovjeta.¹⁰⁵ To potvrđuje tezu da su mnogi novinari u strahu za vlastiti život i egzistenciju bili primorani jedno misliti, drugo govoriti, a posve treće pisati.

Pritisak na urednike novinare bio je neizdrživ. Čak je UNS 5. rujna 1942. bio primoran intervenirati prema DIPU-u, jer je među odgovornim novinarima u

¹⁰⁴ *Narodne novine*, br. 116., 22. svibnja 1943., 1., 2.

¹⁰⁵ Košutić 1998: 241-244.

redakciji vladao paničan strah od političkih pogrešaka i radikalnoga kažnjavanja novinara. Iz dopisa upućenog *Odsjeku za novinstvo* razabire se da su neki novinari otpušteni bez pravoga razloga, dok su odgovorni prošli bez sankcija. U dopisu UNS-a *Novinskom odsjeku* DIPU-a između ostaloga se navodi:

*Time je učinjena kažnjenima moralna i materijalna nepravda, a napose novinaru Ambroziću, koji je hranitelj obitelji od deset članova. Time se još više omrazuje ustaška vladavina, a na to bi posebno uredi promičbe morali paziti.*¹⁰⁶ Sve to upućuje na činjenicu da je novinarski rad bio pod povećalom služba DIPU-a, MVP-a i UNS-a, te da se u strahu od sankcija u novinarskim redakcijama nije prezalo ni od lažnoga prokazivanja. Uloga novinara prema mišljenju najmoćnije ustaške, odnosno državne službe bila je rad za uski stranački interes, promociju ustaške vlasti, premda joj je kredibilitet, kako se razabire iz spomenutoga dopisa, već u 1942. bio ozbiljno poljuljan.

Politika ustaškoga vodstva u teoriji i praksi nijekala je građanska prava i slobode, posebice slobodu izražavanja, a time onemogućivala novinarski rad temeljen na istini. Da su novinari i urednici uistinu uhićivani zbog napisane riječi, svjedoči i primjer T. Mortigijje, koji je u ranu jesen 1941. pritvoren po nalogu A. Pavelića zbog jedne notice o HSS-ovim prvcima Janku Tortiću i dr. Josipu Berkoviću. T. Mortigija dalje svjedoči kako je urednik gospodarske rubrike *Hrvatskoga naroda* Milan Lavicki također uhićen, a mnogi strogo opominjani.¹⁰⁷

Teror nad novinarima i njihovu radu pojačan je 1943. Mnogi su novinari zarušili na stratištima i u logorima, a posebno su bili na udaru oni koji nisu podržavali režim. Među 16 obješenih redarstveno utvrđenih komunista, kako je pisala *Nova Hrvatska* 21. prosinca 1943., bili su i neki novinari agencije *Croatia*, dr. Branimir Ivačić, Petar Mihočević, pa zatim novinari Ljubomir Sokolović, Radovan Reicherzer, te poznati književnik Bogdan Ogrizović.¹⁰⁸

Kontrola novinara bila je posebno rigorozna kada bi posao izvjestitelja nalagao putovanje izvan granica zemlje. U slučaju uglednoga režimskoga novinara i člana uredništva *Hrvatskoga naroda*, Borisa Berkovića, procedura izdavanja *putnice* trajala je više od mjesec dana, a obuhvatila je nekoliko razina odlučivanja. Nakon preliminarne potvrde stožera grada Zagreba *Hrvatskog oslobodilačkoga pokreta – Ustaša*, u ime Berkovića, *Hrvatski narod* podnosi zamolbu Glavnom ravnateljstvu za promičbu i *Odjelu za tisak i slikopis* MVP-a, ne bi li ishodio pozitivno očitovanje, odnosno mogućnost izdavanja *putnice* kod Redarstvene oblasti, *Odjela za putnice*, Zagreb.¹⁰⁹

¹⁰⁶ HDA, DIPU-GRP, kut. 10, br. 1332/42. Ambrozić Ivan bio je urednik drugog izdanja *Nove Hrvatske*, HDA, DIPU-GRP, kut. 10, br. 1356/42. Novak 2005: 310–311.

¹⁰⁷ Mortigija 1996: 33., 73.

¹⁰⁸ Novak 2005: 312–313.

¹⁰⁹ HDA, DIPU-GRP, kut. 42, br. 3080/43.

Sve su te mjere imale za cilj osigurati ujednačen model izvještavanja, na tragu hrvatskih državnih probitaka, ustaških načela i viših vanjskopolitičkih interesa, koji su bili jasni isključivo kreatorima politike. U posljednjim mjesecima rata potkraj 1944. i početkom 1945., kada Nezavisna Država Hrvatska prema izvještajima švicarskih dopisnika više nije upravljala svojim teritorijem i državnim institucijama,¹¹⁰ Poglavnik je pokušao provesti ustašizaciju svih segmenata hrvatskog društva i osigurati do kraja rata monolitnost savezništva s Njemačkom, ma kakav zajednički usud bio. Na udar su došli i novinari. Svaki novinar koji nije htio pristupiti u ustaške redove dobio je jednomjesečni otkaz, bez prava na *odpravninu*. Tako je trideset do četrdeset novinara otpušteno, od njih osam iz *Hrvatskoga naroda* i petnaest iz *Nove Hrvatske*. Uz to što su otpušteni, novinari su automatski pozivani na vojničku dužnost. Zadatak da pročisti sve što nije ustaško dobio je ministar dr. Mirko Puk,¹¹¹ pa su na udaru bili svi oni novinari koji nisu pristali položiti ustašku zakletvu. *Zakon o novinarima i novinarskom radu* stavljen je izvan snage, a povjereniku M. Puku povjerena zadaća da provede katarzu.¹¹² Ravnatelj *Nove Hrvatske* Vilim Peroš, izručen iz Rima 1947. vlastima FNRJ, na pitanje zašto je prisiljavao osoblje redakcije na upis u ustašku organizaciju, izjavio je:

U prosincu 1944. godine Dr. Puk koji je tada bio glavni ravnatelj Ustaškog nakladnog zavoda,¹¹³ tražio je od mene, da mu se dostavi izjava svakog pojedinog člana

¹¹⁰ Bernski *Der Bund* sredinom studenoga 1944. navodi kako u Hrvatskoj nema zapravo nikakva zakonitog autoriteta. Zagreb je potpuno izoliran od ostatka zemlje i strogo pod nadzorom od Gestapoa. Pavelić i njegovi suradnici, u slučaju potrebe bit će zrakoplovom prevezeni u Njemačku. Od Ustaške vojnice, navodi se, preostale su samo četiri divizije koje su podređene Weermachtu. HDA, MVP – Izvještajni ured, kut. 27, Pregled švicarskoga tiska, br. 789, *Kaos u Hrvatskoj*.

¹¹¹ Mirko Puk (1884–1945). U prvoj Vladi NDH 16. travnja 1941. ministar pravosuđa, a u veljači 1942. imenovan je u Hrvatski državni sabor. Tijekom 1942. i 1943. na funkciji člana Državnoga vijeća i državnoga prabilježnika u svojstvu državnoga ministra. Od kraja 1943. imenovan je glavnim ravnateljem Ustaškoga nakladnoga zavoda. Kao čelnik povjerenstva za državne vrijednosti u svojstvu opunomoćenika Hrvatske državne banke početkom svibnja 1945. pratio je odvoženje državnih vrijednosti iz Zagreba u Austriju. Tom su ga prilikom uhitile britanske vojne vlasti, koje su ga izručile jugoslavenskim, te mu se gubi trag (navodno počinio samoubojstvo). *Tko je tko u NDH 1997*: 334.

¹¹² Grbelja 2000: 97–98.

¹¹³ Po formiranju vlasti i preuzimanju novinskih kuća ustaška država kao vlasnik bila je prilično fleksibilna prema novinskim redakcijama, zanemarujući komercijalni neuspjeh. No stvar se dramatično promijenila formiranjem *Ustaškoga nakladnoga zavoda* u proljeće 1943., novinskoga koncerna u sastav kojega su ušli glavni hrvatski dnevnici i tjednici poput *Hrvatskoga naroda*, *Nove Hrvatske*, *Spremnosti*, *Sarajevskoga novoga lista*, *Seljačkoga doma* i dr. Cilj je bio osnažiti ustaški utjecaj u novinskim redakcijama, te osigurati da profit jednih novina pokriva gubitke drugih. Za prvoga direktora *Zavoda* izabran je dr. Edo Bulat, koji je pokrenuo reformu u poslovanju novinskih kuća, a svim novinarima je uručio otkaze, ne bi li osigurao sklapanje novih ugovora, ali ne više s novinskim kućama već s *Ustaškim nakladnim zavodom*. Njega je na tome mjestu naslijedio Ante Oršanić, a potom dr. Mirko Puk, koji je tek započete mjere nastojao do kraja provesti u djelo. Prvi je njegov cilj bio koncentrirati novac u rukama *Zavoda*. Drugi je cilj bio provesti ustašizaciju u novinarskim redovima i vezati sve novinare uz stranačku ideolo-

redakcije, da li je član ustaške redakcije ili nije. Ja sam svakome predočio dopis dr. Puka, kojim se to tražilo, te su svi članovi odgovorili da li su pripadnici ustaške organizacije. Ja sam sve te izjave službenim putem dostavio Puku. Tada je Puk htio da na osnovu ove ankete otpustim skoro sve članove redakcije, pa smo mi urednici listova predložili da se otpuštanje izvrši prema stručnoj sposobnosti i marljivosti u poslu. Tada sam ja naredio članovima redakcije da svaki o sebi sastavi kratki prikaz što radi u listu i što je u posljednja dva mjeseca napisao. Te elaborate svih članova redakcije, ja sam sa svojim mišljenjem dostavio Puku. Na osnovu toga načelno su otpušteni svi oni koji su služili kadrovski rok u vojsci. Osim njih poimenično otpušteni su Katičić, gradski reporter, Svoboda, Betanik, koji je ipak zadržan, zatim je otpušten Maruševski, Mlinarić, Djunio, Ožegović, Ivan Ambrozić i Salih Alić. Mislim da nije nitko više otpušten.¹¹⁴

Zaključak

Novinskim redakcijama u NDH upravljao je *Državni izvještajni i promičbeni ured* do listopada 1942., a potom do sloma NDH *Glavno ravnateljstvo za promičbu*. Na svakodnevним sastancima *Odsjeka za novinstvo* GRP-a izdavani su naputci ravnateljima novinskih kuća, koji su ih dalje prenosili svojim urednicima i novinarima na terenu, što je na kraju davalo jednoličan i predvidljiv ton cjelokupnom novinskom izdavaštvu. Prije tiskanja novinski je sadržaj morao proći temeljitu kontrolu, tj. cenzuru, kako bi bilo uklonjeno sve ono što ne odgovara političkom establišmentu ili saveznicima NDH. Osim DIPU-a/GRP-a, novinarski je rad kontrolirao i *Novinski odsjek* Ministarstva vanjskih poslova, zadužen za nadzor vanjske politike u novinama, te Ministarstvo unutarnjih poslova preko svojih cenzora, koji su sjedili u uredima GRP-a i nadzirali rad novinskih službi. Strah je u novinskim redakcijama posebno poticala prisutnost UNS-ovih agenata, koji su imali široke ovlasti i bili fizička prijetnja novinarima.

Nije bilo ni jednoga lista koji bi oponirao režimu, kritički se odnosio prema postupcima Poglavnika ili pisao protiv ustaške vlasti. Istina, uredništvo sarajevskoga *Katoličkoga tjednika* s početka 1943. u nekoliko se članaka zauzelo za temeljne ljudske slobode, slobodu govora, misli i individualnog odlučivanja, kritizirajući rasne zakone, koji su po genetskim predispozicijama dijelili ljude na vladare i podčinjene. No bio je to tek jedan »incident« u posve kontroliranom medijskom sustavu NDH, a dogodio se jer je Sarajevo bilo na periferiji, slabo povezano i često izvan dosega zagrebačke cenzure.

giju. Izvor navodi kako ne zna ni jednoga *staroga* novinara (iz bivših novinskih redakcija) koji je potpisao pristupanje ustaškom pokretu. HDA, RSUP-SRH-SDS, kut. 46, br. 0131.18.

¹¹⁴ HDA, RSUP-SRH-SDS, kut. 46, br. 0131.18 – Zapisnik razgovora od 6. kolovoza 1947.

Uniformiranost novinarske riječi bila je rezultat ponajviše statusa i položaja novinara u NDH. Po uspostavi Nezavisne Države Hrvatske ustaški prvaci proveli su selekciju novinarskog osoblja dotadašnjih vodećih listova *Žutarnjega lista*, *Novosti*, *Obzora*, itd. i okupili u novim redakcijama uglavnom mlade neiskusne novinare. Novi je kadar pod snažnim pritiskom vlasti, te materijalnom, socijalnom i fizičkom prijetnjom represivnog aparata namješten u novinske redakcije *Hrvatskoga naroda*, *Nove Hrvatske*, *Spremnosti*, sarajevskoga *Novoga lista*, *Hrvatskoga lista*, *Nedjeljnih vijesti*, itd. Po uspostavi NDH posebno je utjecajna bila grupa ustaških časnika emigranata potpomognutih Poglavnikom, formirana pod vodstvom pukovnika Josipa Mrmića. Ta će struja, povezana s novinarskom grupom Matije Kovačića, Mije Tolja, a poslije Mirka Puka, imati najvažniji utjecaj na formiranje režimskoga novinarstva, kadrovske promjene u novinskim redakcijama i strah koji je u njima vladao.

Da bi netko obavljao novinarski posao morao je biti član *Hrvatskog novinarskoga društva*, odnosno biti u registru novinara. Prema Pravilniku HND-a, a poslije i Zakonu o novinarima i novinarskom radu, novinar je mogao biti punoljetan hrvatski građanin s položenom maturom, arijevska podrijetla, neoženjen za osobu nearijskoga podrijetla, što je preuzeto iz njemačkoga Zakona o urednicima iz 1933. Dio novinara prihvatio je ustašku ideologiju, pristupio pokretu i u novinskim redakcijama djelovao kao stranački poslušnik. Mnogi su pak pisali prema naputcima ne bi li sačuvali živu glavu i kakvu-takvu socijalnu sigurnost, dok su se neki suprotstavili takvom načinu rada, pa su izgubili posao ili se našli u logorima i na stratištima. Od kraja 1944. pritisak politike na novinare dodatno je osnažio, ne bi li se što učinkovitije ostvario projekt ustašizacije hrvatskoga društva. Prema naputku ravnatelja *Ustaškoga nakladnoga zavoda* Mirka Puka, od novinara se tražilo bezuvjetno i bez odlaganja pristupanje ustaškom pokretu, zbog čega su mnogi bili prisiljeni napustiti redakcije i ostati bez posla.

ARHIVSKO GRADIVO:

Hrvatski državni arhiv Zagreb (HDA), Fond Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (RSUP-SRH-SDS)

HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP

HDA, Fond Predsjedništva vlade HIS

HDA, Fond Hrvatskog dojavnog ureda *Croatia*

HDA, Ministarstvo vanjskih poslova – *Izvještajni ured*

Zbornik zakona i naredaba NDH, god. I., svezak I–XII., Zagreb 1941.

Zbornik zakona i naredaba NDH, god. II., svezak I–XII., Zagreb 1942.

NOVINE:

Spremnost – (1942–1945) Zagreb, tjednik

Novi list – (1941–1945) Sarajevo, dnevnik

Katolički tjednik – (1922–1945) Sarajevo, tjednik

Hrvatska gruda – (1940–1945) Zagreb, tjednik

Narodne novine – Zagreb, (1835– 2010) od 29. travnja 1941. do početka svibnja 1945. službeni list Nezavisne Države Hrvatske

Nedjeljne vijesti – (1941–1945) Zagreb, tjednik

LITERATURA:

Ademović, Fadil: *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Štampa i radio u Bosni Hercegovini (1941–1945)*, Sarajevo 2000.

Bednjanec Vuković, Aleksandra: Prilozi o NDH u časopisu »Hrvatska revija« od 1951. do 1971. *Časopis za suvremenu povijest* 32(2000) 1.

Beuc, Ivan: *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527–1945)*, Zagreb 1969.

Goldstein, Ivo: *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.

Grbelja, Josip: *Uništeni naraštaji*, Zagreb 2000.

Itković Zuckerman, Boško: Funkcija protužidovske propagande zagrebačkih novina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od travnja do srpnja 1941. godine. *Časopis za suvremenu povijest* 38(2006) 1.

Jelić-Butić, Fikreta: *Ustaše i NDH 1941–1945.*, Zagreb 1977.

Jareb, Mario: Mediji i promidžba Nezavisne Države Hrvatske. U: *Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945. – zbornik radova*, Zagreb 2009.

Kisić Kolanović, Nada: Povijest NDH kao predmet istraživanja. *Časopis za suvremenu povijest* 34(2002) 3.

Kamber, Dragutin: *Slom NDH*, Zagreb 1995.

Košutić, Ivan: *Rađanje, život i umiranje jedne države. 49 mjeseci NDH*, Zagreb 1997.

Landikušić, Rafael: *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1942.

Macan, Trpimir: *Spremnost 1942–1945.*, Zagreb 1998.

Matković, Hrvoje: *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 2002.

Mortigijja, Tias: *Moj životopis*, Zagreb 1996.

Novak, Božidar: *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005.

Pavelić, Ante: *Doživljaji*, Vratna Gora 1998.

Pelesić, Muhidin: Prilog istraživanjima propagandne i kulturne politike NDH u BiH. *Prilozi* 32(2003). *Spomen knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1942.

Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945., Zagreb 1997.

MEDIA AND CENSORSHIP MANAGEMENT, SOCIAL STATUS AND ROLE OF JOURNALISTS IN THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA

Alan Labus

College of Business and Management B. A. Krčelić, Zaprešić

SUMMARY: In the Independent State of Croatia (NDH), the *Department of Journalism* of the State News and Propaganda Office (DIPU) of the government (from February 1943 the *Department of Journalism and Printery* of the National Propaganda Office – GRP), and the *Department of Journalism* of the Ministry of Foreign Affairs and the Department of Justice controlled the operation of the news agencies and censorship of the newspapers. There was not a single newspaper which opposed the government. The rare »incidents« like the ones in the *Nedjeljne vijesti* from December 1942, the *Sarajevo Katolički list* at the beginning of 1943, or the *Sarajevo Novi list* from April 1944, were the result of a mistake made by the editor's office, excessive eagerness of the censor or, as in the Sarajevo case, the oversight of the GRP's branch office.

After the establishment of NDH, the Ustasha group led by Colonel Josip Mrmić, together with Matija Kovačić and Mijo Tolj, had an important influence on the selection of newspapers in the agencies. According to the law taken from the German Editors' Law from 1933, the NDH journalists were required to be members of the Croatian Journalist Society and of Aryan descent. From the end of 1944, upon the order of the director of the *Ustasha Publishing House* Mirko Puk and the political project of the *ustashization* of the Croatian society, journalists were threatened with the loss of their jobs unless they joined the Ustasha organization.

Keywords: *Independent State of Croatia, journalists, censorship, politics, propaganda, Second World War*